

02

ARCHAEOLOGICA HEREDITAS

**Grodziska Warmii i Mazur 1.
Stan wiedzy i perspektywy badawcze**

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Archaeologica Hereditas
Prace Instytutu Archeologii UKSW

Komitety Redakcyjne
Redaktor serii: Zbigniew Kobyliński
Członkowie Komitetu: Tadeusz Gołgowski, Jacek Lech, Przemysław Urbańczyk
Sekretarz: Magdalena Żurek

Adres Redakcji:
ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23, 01-938 Warszawa
tel. +48 22 569 68 27, e-mail: archeologia@uksw.edu.pl
www.archeologia.uksw.edu.pl

Redakcja techniczna: Magdalena Malińska i Alina Jaszewska
Skład: Kamil Banaszewski
Projekt okładki: Katja Niklas i Ula Zalejska-Smoleń
Na okładce: Grodzisko, gm. Banie Mazurskie (fot. K. Trela)
Linguistic consultation: Louis Daniel Nebelsick

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego

© Copyright by Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, Zielona Góra and Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
Warszawa

ISBN 978-83-932546-7-5

Wydawnictwo:
Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej
ul. Ceramiczna 2, 65-954 Zielona Góra
tel./fax: +48 68 323 12 83, kom. 604 933 447
www.fundacjaarcheologiczna.pl
e-mail: biuro@fundacjaarcheologiczna.pl

Książkę można kupić w sklepie internetowym:
www.wydawnictwofa.pl

SPIS TREŚCI

5	Wprowadzenie	181	Marek Jagodziński <i>Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach</i>
	*		
7	Bartłomiej Klęczar i Magdalena Rutyna <i>Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego</i>	205	Robert Klimek <i>Zaginione zamki i strażnice poświadczane w źródłach z pierwszej połowy XIV wieku z obszaru Warmii biskupiej oraz propozycje ustalenia ich lokalizacji</i>
	*		*
31	Anna Marciniak-Kajzer <i>Czego relikty skrywają średniowieczne „grodziska”. Refleksje po badaniach nie tylko w województwie warmińsko-mazurskim</i>	225	Zbigniew Kobyliński <i>Projekt Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: cele, założenia i pierwszy etap realizacji w 2012 roku</i>
45	Marcin Engel, Piotr Iwanicki, Grażyna Iwanowska i Cezary Sobczak <i>Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie</i>	233	Seweryn Szczepański <i>„Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego</i>
65	Mariusz Wyczółkowski, Marta Szal, Mirosława Kupryjanowicz i Ewa Smolska <i>Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych</i>	253	Jerzy Nitychoruk i Fabian Welc <i>Sytuacja geomorfologiczno-geologiczna wybranych grodzisk w okolicach jeziora Jeziorak</i>
83	Kazimierz Grążawski <i>Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego</i>	281	Zbigniew Kobyliński, Dariusz Wach i Magdalena Rutyna <i>Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej)</i>
109	Sławomir Wadył <i>Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęczy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny)</i>	305	Zbigniew Kobyliński, Dariusz Wach, Magdalena Rutyna, Jacek Wysocki i Bartłomiej Klęczar <i>Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku</i>
125	Daniel Gazda <i>Między grodem a zamkiem – wieloczołowe obiekty warowne prusko-krzyżackie na południe od Zalewu Wiślanego</i>	327	Jacek Wysocki i Bartłomiej Klęczar <i>Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuława w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku</i>
135	Daniel Gazda, Joanna Jezierska, Jacek Konik i Piotr Szlązak <i>Badania Archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyckiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009-2012</i>		

- 351 **Tomasz Herbich**
*Wyniki badań metodą magnetyczną
wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie
Iławy w 2012 roku*
- 361 **Andrzej Pydyn**
*Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych
w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego*
- 373 **Mateusz Popek, Andrzej Pydyn,
Rafał Solecki i Paweł Stencel**
*Przeprawa mostowa na wyspę Wielka Żuława
na jeziorze Jeziorak*
- 381 **Piotr Lasek i Jan Przypkowski**
*Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie
z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN*
- 385 **Magdalena Żurek**
*Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24-54), gm. Zalewo,
woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna*
- 413 **Krzysztof Misiewicz i Wiesław Małkowski**
*Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie,
woj. warmińsko-mazurskie w 2012 roku*
- 423 **Maciej Bojanowski, Urszula Kobylińska
i Zbigniew Kobyliński**
*Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk
w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie
iławskim*
- 457 **Joanna Kałużna-Czaplińska,
Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński**
*Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice
z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie
w powiecie iławskim*
- 467 **Noty o autorach**

Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach

Wprowadzenie

Od początków badań archeologicznych nad wczesno-średniowiecznym osadnictwem terenów położonych na wschód od dolnej Wisły uwidoczniła się zasadnicza kwestia związana z etnokulturowym zaszerogowaniem poszczególnych stanowisk archeologicznych. Powstające na przełomie XIX i XX wieku publikacje zajmujące się tą problematyką ujawniły duże trudności, z jakimi zetknęli się archeolodzy w pracach nad tak ukierunkowaną interpretacją źródeł archeologicznych. Dość szeroko poruszano ten problem już w pierwszych wydawnictwach o charakterze syntez¹. Zwracano w nich uwagę na znaczenie okresu wędrówek ludów w procesie formowania się nowych układów kulturowych i etnicznych między Wisłą a Pasłęką, związanych m.in. z przenikaniem tu osadnictwa zachodniobałtyjskiego. Stanowiska położone we wschodniej części tego obszaru (na Wysoczyźnie Elbląskiej, Równinie Warmińskiej i Wybrzeżu Staropruskim) powszechnie łączone były z osadnictwem estyjskim/pruskim. Kwestia przynależności etnicznej stanowisk archeologicznych odkrywanych na terenie Żuław Wiślanych i Pojezierza Iławskiego sprawiała badaczom więcej problemów, chociaż część archeologów niemieckich, prowadzących tu badania w latach 20. i 30. XX wieku, odkrywane zabytki (głównie ceramikę) określała jako słowiańskie². W zachodniej części omawianego terenu odkrywane i częściowo badane były przeważnie osady i grodziska, brak natomiast wiarygodnych informacji o odkryciach innych (poza znaleziskami luźnymi) stanowisk archeologicznych, np. cmentarzysk. Stąd też przedmiotem zainteresowania były tu głównie grodziska, które szczegółowo opisywano, a w niektórych przypadkach badano wykopaliskowo. Interpretowano je m.in. jako strategiczną linię obronną, mającą zabezpieczyć tereny zagrożone najazdami Prusów. Do terenów

takich zaliczono także Żuławy i prawy brzeg Nogatu³. Tak więc już wówczas dostrzegano wyraźną różnicę między wschodnią a zachodnią częścią tego terenu. Zwracano też uwagę na trudności z wyróżnieniem w strefie zachodniej materiałów charakterystycznych dla osadnictwa pruskiego, dobrze znanych z terenu sąsiedniej Warmii i Pomezanii⁴.

Zagadnienia te znalazły się także w orbicie zainteresowań współczesnej archeologii. Podobnie jak w okresie wcześniejszym, analizowane i badane pod tym względem były zwłaszcza licznie notowane na obszarze międzyrzecza Wisły i Pasłęki grodziska oraz intrygujące bogactwem wyposażenia i formą obrządku pogrzebowego cmentarzyska⁵. Przedmiotem szczegółowej analizy były też poszczególne kategorie zabytków, zarówno w aspekcie chronologicznym, jak też etnicznym.

Dla problematyki osadnictwa pogranicza pomorsko-pruskiego we wczesnym średniowieczu ważne miejsce zajmują prace Mieczysława Haftki⁶. Bazując na szerokich badaniach własnych oraz krytycznej analizie badań i publikacji archeologów niemieckich⁷, znacznie uwiarygodnił on wcześniejszą tezę Władysława Łęgi o słowiańskim charakterze osadnictwa na terenie Pomezanii, wytyczając jednocześnie dwa kierunki, z których osadnictwo to przenikało – ziemię chełmińską i Pomorze Gdańskie. Kwestię tę poruszyli też Jerzy Okulicz-Kozaryn i Łucja Okulicz-Kozaryn w publikacji dotyczącej wyprawy św. Wojciecha do Prus, gdzie również przedstawione zostały bardzo ważne dla tej problematyki rezultaty ich własnych badań terenowych prowadzonych w rejonie rzeki Dzierżgoń i jeziora Drużno⁸. Wydzielone tam zostały cztery odcinki czasowe (1 – VI-VIII wiek; 2 – VIII do połowy X wieku; 3 – X-XI wiek i 4 – XI-XIII wiek), w obrębie których zdefiniowano główne etapy przestrzennego kształtowania się osadnictwa na obszarze położonym

¹ Hollack 1908; La Baume 1924; Gaerte 1929; Łęga 1929/1930; Kostrzewski 1931; Engel i La Baume 1936, 1937.

² Rodzaj odkrywanej ceramiki określano mianem „*slawische Tongefäss*” i konsekwentnie mianem „*slawische Zeit (Wendenzeit)*” lub „*slawisch-preußische Zeit*” nazywano okres w podziale chronologicznym wczesnego średniowiecza do którego zaliczono te zabytki (zob. m.in. La Baume 1920, 1924; Engel, La Baume 1937: 179-181).

³ M.in. La Baume 1924; Łęga 1929/1930.

⁴ Zob. m.in. Łęga 1930: 402-404 [212-214].

⁵ Zob. np. Odoj 1968, 1970; Ziemińska-Odojowa 1975, 1991; Haftka 1968, 1971a, 1974a, 1974b, 1976, 1980; Pawłowski 1987b.

⁶ Haftka 1971b, 1975a, 1987, 1991.

⁷ Heym 1930.

⁸ J. Okulicz-Kozaryn i Ł. Okulicz-Kozaryn 1994.

między Wisłą a Pasłęką. Zasadnicza wartość tej pracy zawiera się zwłaszcza w jej syntetycznym ujęciu przemian osadniczych zachodzących w strefie pogranicza pomorsko-pruskiego, dzięki czemu możliwe było wychwycenie różnic między systemem osadnictwa słowiańskiego i pruskiego⁹ oraz wskazanie potrzeb badawczych w tym zakresie.

Czynnikiem utrudniającym w pełni udokumentowanie wydzielenie konkretnych obszarów dominacji etnokulturowej był – obserwowany do niedawna – brak precyzyjnych wyznaczników w tej kwestii dla materiału archeologicznego, szczególnie dla młodszych faz wczesnego średniowiecza, dla których podstawowym materiałem zabytkowym jest ceramika naczyniowa. Większe możliwości poznawcze stworzył tu wyraźny postęp badań w zakresie analiz stylistyczno-technologicznych i ustaleń chronologicznych dla ceramiki naczyniowej, która ze względu na masowość występowania stanowi podstawową bazę źródłową wszelkich rozważań, w tym również w kwestii przynależności etnokulturowej¹⁰. Ważnym etapem w badaniach nad tym zagadnieniem było wychwycenie w ceramice naczyniowej silnej standaryzacji i ujednolicenia (ceramika całkowicie obtaczana GT V), jakie miało miejsce w X/XI wieku¹¹. W tym czasie nastąpiły też wzmożone kontakty między Prusami a słowiańskim/polskim Pomorzem i ziemią chełmińską. Co najmniej od XII wieku ceramika całkowicie obtaczana rozpowszechniła się w środowisku pruskim. Stanowi to przyczynę zasadniczych trudności, jakie napotymano w pracach nad wyróżnieniem w strefie zachodniej materiałów pruskich¹². Z drugiej jednak strony zwrócono uwagę na fakt, że tradycyjne technologie i stylistyki garncarskie, do których zaliczono naczynia częściowo obtaczane (GT III), charakterystyczne dla pomorskich społeczeństw plemiennych IX-X wieku, nie występują w tym okresie w środowisku pruskim¹³.

Studia osadnicze prowadzone w latach 90. XX wieku na terenie prawobrzeżnej części dorzecza dolnej Wisły, z wykorzystaniem analiz technologiczno-stylistycznych ceramiki naczyniowej, pozwoliły na uzyskanie nowych danych, umożliwiających pełniejsze rozpoznanie sytuacji etnokulturowej na tym obszarze we wcześniejszym średniowieczu, do końca XI wieku¹⁴. Dzięki badaniom wykopaliskowym, przeprowadzonym na kilku wybranych stanowiskach¹⁵, możliwe stało się pokazanie nie tylko

kierunków napływu osadnictwa słowiańskiego na teren Pomezanii, ale też dokładniejsze określenie chronologii tego zjawiska. Badania prowadzone na terenie ziemi chełmińskiej oraz ich porównanie z sytuacją osadniczą na terenie Pomezanii, pozwoliły na bardziej wymowne ukazanie w tym procesie znaczenia podporządkowanego Piastom Pomorza Wschodniego, mające swoje odbicie zwłaszcza w powstaniu dalekosiężnych połączeń komunikacyjnych wiodących z północnego Mazowsza na Pomorze Gdańskie, a także z Kujaw i Wielkopolski w kierunku Prus¹⁶. Ten etap badań został podsumowany przez autora tego artykułu – w ramach programu *Adalbertus*¹⁷ (kierowanego przez Przemysława Urbańczyka z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, a finansowanego przez Fundację na Rzecz Nauki Polskiej) został opublikowany katalog stanowisk archeologicznych położonych między Wisłą a Pasłęką¹⁸ oraz obszerny komentarz do katalogu stanowisk wraz z mapami osadniczymi dla poszczególnych okresów wczesnego średniowiecza¹⁹.

W kwestiach związanych z pograniczem pomorsko-pruskim szerokie badania prowadzili także historycy, analizując pod tym względem źródła pisane. Stało się to z kolei podstawą dyskusji dotyczącej możliwości identyfikacyjnych uzyskanego przez archeologię obrazu kulturowego tych terenów z obrazem, jaki przekazały nam zapiski kronikarskie²⁰. W zaprezentowanych ujęciach tego problemu uwidoczniły się dwie koncepcje. Pierwsza głosi, że granicę między słowiańskim Pomorzem a zachodnią ziemią pruską, za którą jej zwolennicy uznają Pomezanię (ryc. 1), stanowiła przed przybyciem Zakonu Krzyżackiego Wisła²¹.

Druga koncepcja, w której uwzględniono częściowo wyniki badań archeologicznych mówi, że do XIII wieku włącznie zachodnia część Mierzei Wiślanej i Wielkie Żuławy, a w okresie wcześniejszym również tereny położone na wschód od dolnej Wisły i Nogatu po rzekę Dzierżgów, były pod względem etnicznym i politycznym pomorskie (ryc. 2)²². Według tej koncepcji pierwotna, zachodnia granica osadnictwa bałtyjskiego przebiegająca w rejonie rzeki Pasłęki, pod koniec VI wieku n.e. zaczyna się przesuwac ku zachodowi. Do VIII wieku zajęte zostały tereny po linię łączącą rzekę Elbląg i jezioro Drużno z górną Drwęcą, a na przełomie X i XI wieku Prusowie sięgać mieli po Nogat, Wisłę i Osę, wchodząc na zasie-

⁹ Podkreślono tu zwłaszcza bardzo odmienną od słowiańskiego, „grodziskowego” systemu osadnictwa, specyfikę układów zamkniętych dla obcych stworzoną przez Prusów. Wskazano też na kluczowe znaczenie okresu obejmującego X i XI wiek w procesie formowania się struktur osadnictwa pruskiego, rozwijającego się tu w następnych stuleciach.

¹⁰ Zob. zwłaszcza: Chudziak 1996, 1997: 9-31, 1999: 81-98; Chudziak i Poliński 1997: 83-95; Bojarski 1997b: 187-217.

¹¹ Chudziak, Poliński i Mosczyński 1997: 231-243.

¹² Haftka 1975a: 233; Chudziak 1999: 81.

¹³ Chudziak 1999: 83.

¹⁴ Zob. o tym: Chudziak (red.) 1997.

¹⁵ Badania te przeprowadzone zostały przez Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu w ramach programów „Adalbertus”

i „Zjazd Gnieźnieński 2000”, w latach 1995-1997. Prace badawcze o większym lub mniejszym zakresie przeprowadzono na 9 stanowiskach: Szywałd, st. 1, Klasztor, st. 1 i 4, Kołodziej, st. 1, Łanioch, st. 9, Wielkądź, st. 1 i 21 i Chełmża, st. 20 i 28 (Poliński 1997: 97-130; Boguwolski i Poliński 1997: 131-161; Bojarski 1997a: 163-186, 1997b: 187-217, 1998: 199-203, ryc. 1-6).

¹⁶ Chudziak 1996, 1999.

¹⁷ Urbańczyk (red.) 1998.

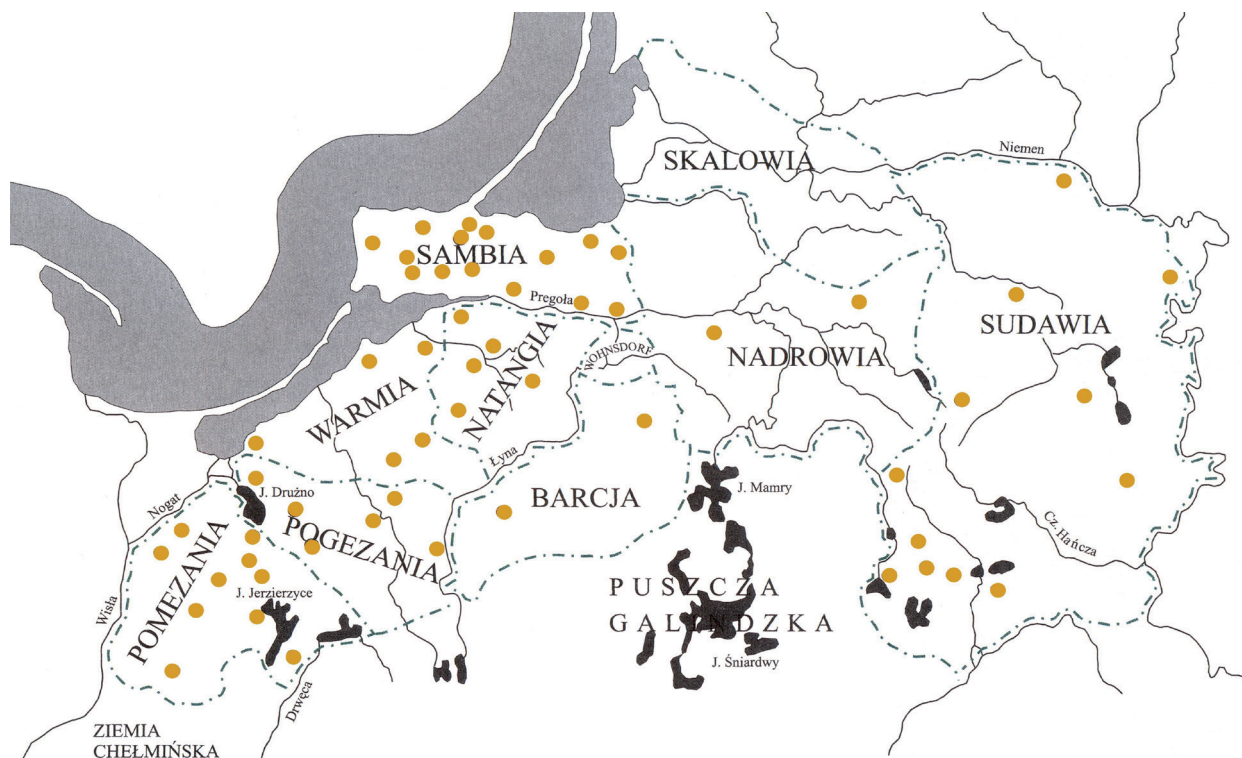
¹⁸ Jagodziński 1997.

¹⁹ Jagodziński 1998: 159-197.

²⁰ Powierski 1965a: 7-33, 1965b: 7-27; Kolendo 1981, 1987; Godłowski i Okulicz 1981; Jagodziński 1996: 11-20.

²¹ Por. np. Łowmiański 1983: 47; Labuda 1986: 46.

²² Powierski 1965a: 7-33 (gdzie omówiono starszą literaturę), 1996: 157.

Ryc. 1. Plemiona pruskie. Na podstawie: Łowmiański 1985 – Mapa podziału politycznego krajów bałtyckich w epoce plemiennej (XIII w.)

— · — - granice terytoriów plemiennych; ● - ośrodki włości

Fig. 1. Prussian tribes. On the basis of Łowmiański 1985 – the map of political division of Baltic countries in the tribal period (the 13th century)

— · — - tribe territories' borders; ● - estate centers

dlone już przez Słowian tereny. W XIII-XIV wieku, na zachodnich peryferiach osadnictwa pruskiego, do których zaliczano obszar Pomezanii oraz lewy brzeg Wisły i Nogatu, powstać miała strefa przejściowa, gdzie trudno wydzielić obszar pruski od pomorskiego/polskiego. Ważnym ustaleniem tych badań było ponadto udokumentowanie procesu prutenizacji wschodnich i południowych obszarów słowiańskich od XIII wieku – już pod rządami krzyżackimi²³.

Bazując głównie na źródłach pisanych oraz językowych podjęto też próby zrekonstruowania w ogólnym zarysie zasięgów poszczególnych plemion i ziem pruskich oraz ich podziału organizacyjno-terytorialnego²⁴. Według Henryka Łowmiańskiego największe obszary *terytoria szczepowe* dzieliły się na jednostki drugiego rzędu, czyli *terytoria plemienne*. Te z kolei dzieliły się na jednostki trzeciego rzędu – *ziemie*, w skład których wchodziły jednostki czwartego rzędu – *włości*. W pewnych przypadkach terytoria plemienne dzieliły się wprost na włości z pominięciem ziem. Jako piąty i najmniejszy typ formacji terytorialnej wymienia Łowmiański *okręgi grodowe*, które mogły wchodzić w skład *włości*²⁵. Według Jana Powierskiego podstawową jednostką polityczną i terytorialną Prus było *plemie* (pań-

stwo plemienne), w skład którego wchodziło kilka lub kilkanaście *ziem*, identyfikowanych z *okręgami grodowymi*. Najniższą jednostką organizacyjną zwaną *włością* składała się z kilku *lauksów* (pól)²⁶. Natomiast Gerard Labuda wymienia jako najmniejszą jednostkę terytorialną *pulka*, w jej skład wchodziła wieś, osada (*kaymis*) oraz pola uprawne (*lauks*). Większa ilość takich *pulk* tworzyła jednostkę terytorialną wyższego rzędu – *małą ziemię* (łac. *territorium, terrula*). Całe plemię zamieszkiwało natomiast *ziemię* (łac. *terra*)²⁷. Ostatnio w tej kwestii wypowiedział się Gricha Vercamer²⁸. Podjął on próbę wyjaśnienia podziału geograficzno-politycznego ziem pruskich na podstawie zachowanego nazewnictwa w krzyżackich źródłach pisanych (dokumentach) dotyczących komturstwa królewieckiego. Przeanalizował on takie nazwy jak: *terra, pulka, moter, campus feld/veld lauks* (staropruskie *Feld* – pole), *villa – dorf – caymis* (staropruska *Dorf* – wieś) i *familiae*. *Pulka*, zgodnie z poglądami Reinharda Wenskusa²⁹, uznał za abstrakcyjną jednostkę polityczną (związek polityczno-administracyjny), a nie teren osiedleńczy. Podobnie niemożliwym do precyzyjnego zdefiniowania jest według niego termin *terra* oraz *pole*, które „nie pasuje *per se* jako określenie najmniejszej jednostki administracyjnej” i było raczej specyficzną instytucją nobilew pruskich. Autor ten zwrócił też uwagę, że dla

²³ Pollakówna 1958: 164-165; Powierski 1996: 157.

²⁴ Porównaj poglądy zgłoszone przez następujących badaczy: Toepen 1858; Łowmiański 1932, 1935, 1985; Powierski 1965a, 1970, 1981; Biskup i Labuda 1986.

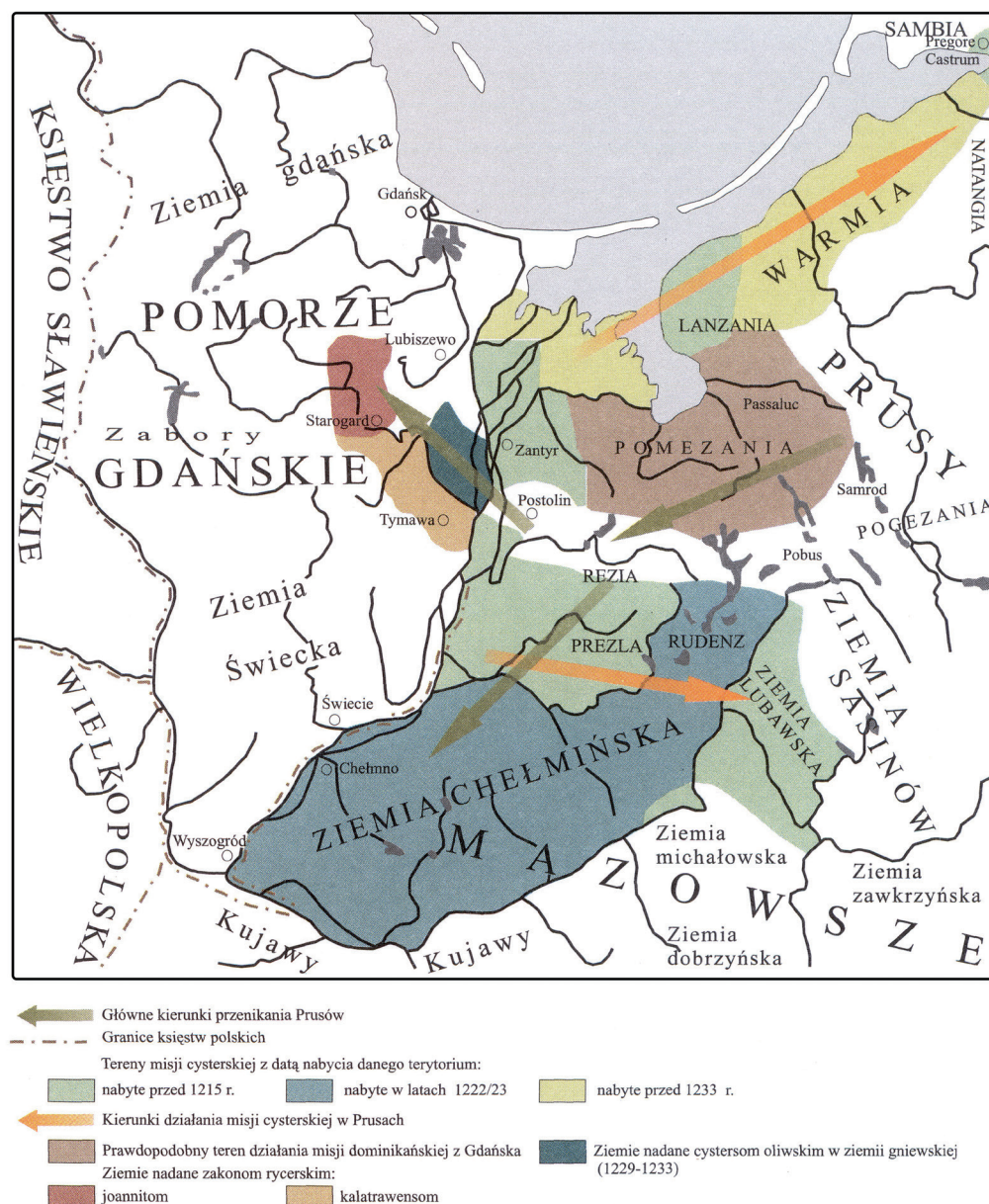
²⁵ Łowmiański 1985: 10.

²⁶ Powierski 1981: 80; 1990: 96.

²⁷ Labuda 1986: 70-71.

²⁸ Vercamer 2011.

²⁹ Wenskus 1986.

Ryc. 2. Pogranicze pomorsko-pruskie w okresie misji (1207-1233) (wg Powierskiego 1965a)

Fig. 2. Pomeranian-Prussian borderland in the mission period (1207-1233) (according to Powierski 1965a)

określenia podstawowej jednostki administracyjnej dla Sambii najlepiej pasuje termin *moter*.

Przedstawione powyżej rekonstrukcje struktur osadnictwa pruskiego, a także zaproponowane schematy wewnętrznego podziału poszczególnych plemion i ziem pruskich oraz wskazane domeny osadnictwa słowiańskiego i jego charakterystyka, nie zawsze pokrywały się z obrazem uzyskany na podstawie analizy źródeł archeologicznych. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że główną bazą źródłową tych analiz były stosunkowo późne relacje kronikarskie, w których trudno doszukać się informacji dotyczących młodszych faz wczesnego średniowiecza. Okoliczności te sprawiły, że w badaniach nad wymienionymi powyżej zagadnieniami podstawowego znaczenia nabrały źródła archeologiczne.

Ważne miejsce w dyskusji dotyczącej problematyki osadnictwa omawianego terenu we wczesnym średniowieczu, tak na gruncie historii jak i archeologii, zajmowała kwestia lokalizacji i charakteru Truso oraz miejsca misji pruskiej św. Wojciecha. Dotyczące tych zagadnień źródła pisane stanowiły podstawę wyjściową wszelkich prowadzonych w tym zakresie studiów³⁰.

Pierwsza z tych kwestii została już w dużym stopniu rozwiązana dzięki odkryciom archeologicznym³¹. Problematyka powstania Truso, szczególnie w pracach

³⁰ Np. Haftka 1975; Mielczarski 1963: 3-36, 1967, 1992: 143-158; J. Okulicz-Kozaryn i Ł. Okulicz-Kozaryn 1994: 243-255; Labuda 1987-1988; Powierski 1966: 559-584, 1993: 375-389; Urbańczyk 1998b: 11-18.

³¹ Jagodziński 2010 – tam starsza literatura.

archeologów niemieckich, powszechnie łączona była ze Skandynawami i kolonizatorskim charakterem ich osadnictwa w rejonie ujścia Wisły. Chronologia, znaczenie i zakres terytorialny tego zjawiska był szeroko dyskutowany również wśród archeologów i historyków polskich. Dopiero jednak odkrycie i przebadanie części osady Truso, a także znaczny postęp badań dotyczących okresu wikingów w całym basenie Morza Bałtyckiego, stworzył podstawy do bardziej szczegółowych ustaleń w tym względzie³².

Grodzisko w Myślicinie

Z emporium Truso łączono wcześniej grodzisko w Myślicinie (*Meislatein*), st. 2³³. Obiekt ten, posiadający lokalną nazwę *Burgberg*, położony jest około 400 m na północny zachód od wsi, na porośniętym lasem, południowym krańcu wysokiego i długiego, z natury obronnego cypla o lokalnej nazwie *Schlangenberg/Wężowa Góra* (ryc. 3).

Z trzech stron dostępu do niego broniły wysokie i strome, częściowo uformowane sztucznie zbocza cypla, a od północnego-zachodu obszar grodu odcięty został od pozostałej części cypla głębokim przekopem-fosą (o szerokości około 13 m i głębokości około 4 m) i broniony był przez poprzeczny wał (ryc. 4). Majdan grodu posiadał kształt zbliżony do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach – wymiary majdanu około 45 x około 23-25 m. Warto też podkreślić, że u podnóża grodu przebiegał stary szlak komunikacyjny prowadzący wzdłuż zachodniej i północnej krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej w kierunku Sambii. Badania przeprowadzone na tym obiekcie w 1925 i 1926 roku przez Maxa Eberta i Bruno Ehrlicha pozwoliły wydatować go na okres „wikingów-staropruski”, tzn. na dość szeroki przedział czasowy zawierający się od IX do XII/XIII wieku, przy czym – jak stwierdził Ebert: starsze warstwy okresu wikingów-staropruskiego odpowiadają „epoce Truso” (IX i X wiek), tj. czasowi, kiedy przebywał tutaj Wulfstan³⁴. Niestety, nie opublikowano żadnego materiału zabytkowego z grodziska, w tym zwłaszcza ceramiki. Być może materiał ceramiczny z grodziska był analogiczny do ceramiki naczyńowej znalezionej w obrębie budynków odkrytych w wykopach (nr VII, VIII i XI) założonych na osadzie wczesnośredniowiecznej położonej u podnóża grodu (ryc. 3 – wykopy oznaczono kolorem czerwonym; ryc. 5).

Koncepcja lokalizacji Truso w Myślicinie bazowała na odnalezionych w okolicy tej miejscowości licznych stanowiskach archeologicznych pochodzących z kilku epok, od okresu lateńskiego do wczesnego średniowiecza. Wyraźna tradycja ciągłości osadnictwa związanego z jednej strony z handlem bursztynem, z drugiej zaś z rozwiniętym osadnictwem grodowym, a także z nadmorskim położeniem tego regionu, już same w sobie według Maxa Eberta wskazywały na wyjątkowość tego terenu, zaś datowanie grodziska w Myślicinie oraz podnoszone przez

niego podobieństwo całego kompleksu osadniczego do planu urbanistycznego Birki i Hedeby były wystarczającymi argumentami dla wskazania go jako poszukiwanego Truso. Dalsze rozważania tego uczonego były konsekwencją tak sformułowanego założenia – wskazał on na gród strażniczy (Myślicin – *Burgberg*), dla którego wprowadził śladem zapisów źródłowych dotyczących Birki³⁵ nazwę *Praefectus Trusonis*, wskazał też na ślady umocnień obronnych na naturalnych kolistych wzgórzach położonych w bezpośredniej bliskości grodu strażniczego o lokalnych nazwach *Ochsenberg*, *Goldberg* i *Sandberg* (ryc. 3), których zadaniem było, podobnie jak miało to miejsce w Birce, „zabezpieczenie pokoju w miejscu targowym”. Wczesne datowanie grodziska w Myślicinie (na VIII/IX-X wiek) potwierdziły weryfikacyjne badania wykopaliskowe prowadzone w 1983 roku przez Antoniego Pawłowskiego, chociaż również w tym przypadku nie opublikowano materiału ceramicznego. Gdyby potwierdziło się takie datowanie, byłby to jeden z najstarszych grodów na zachodniej rubieży osadnictwa pruskiego. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Pawłowskiego ujawniono ponadto interesujące konstrukcje kamienne wału obronnego oraz relikty kamiennych konstrukcji na majdanie³⁶. Wprawdzie koncepcja lokalizacji Truso w Myślicinie została odrzucona przez krytykę, jednak z uwagi na datowanie grodziska zbieżne z datowaniem odkrytego już emporium należałoby je być może rozpatrywać jako prawdopodobną siedzibę „Pana z Truso”. Jest to zagadnienie niezmiernie ważne dla określenia zależności między osadą handlową a elitą społeczną, co w konsekwencji może dać odpowiedź na ogólniejsze pytanie: czy emporia były niezależne od regionalnych władców, czy też kontrolowali oni rzemiosło i handel³⁷. Jeśli przyjmemy, że „siedziba Pana” z Truso znajdowała się w Myślicinie lub na jednym z licznych grodów obronnych znanych nam z Wysoczyzny Elbląskiej, położonych bezpośrednio na północ od emporium, wówczas samo Truso należałoby włączyć do bałtyjskiej strefy osadniczej – słowiańskie grody obronne położone były zbyt daleko. Te zagadnienia wiążą się z kolei ze strukturą terytorialną ziem pruskich. W kontekście rozpatrywanej w tym artykule problematyki najbardziej interesujące są zanotowane przez Wulfstana informacje dotyczące tej właśnie kwestii:

Þæt Estland is swyðe mycel, ond þær bið swyðe **manig burh**, ond on ælcere byrig bið **cyning**. Ond þær bið swyðe mycel hunig ond fiscnað, ond se cyning ond þa ricostan men drincað myran meolc ond þa unspedigan ond þa þeowan drincað medo. Þær bið swyðe mycel gewinn betweenan him. Ond ne bið ðær nænig ealo gebrowen mid Estum, ac þær bið medo genoh.

³² Zob. m. in. Łosiński 1994, 1997; Callmer 1994; Duczek 2000: 23-44; Jagodziński 2008; Englert i Trakadas (red.) 2009.

³³ Ebert 1926.

³⁴ Ebert 1927: 109-117; zob. też Ehrlich 1932.

³⁵ W *Vita Anskarii* Rimberta znajdujemy określenie „*Praefectus vici et consiliarius regis*” dla Birki i Comes o nazwie Hovi dla Hedeby – Rimbert, *Vita Anskarii*, cap. 11; 19; 31.

³⁶ Pawłowski 1987a: 75, 1991: 170-172.

³⁷ W tej kwestii zob.: Lübke 2001: 177-251.

[Kraj Estów jest bardzo duży i jest tam **dużo miast**, a w każdym mieście jest **król**. A jest tam dużo miodu i rybitwy. A król i najmożniejsi piją kobyle mleko, ubodzy zaś i niewolni piją miód. Jest tam między nimi dużo wojen. A u Estów nie warzy się żadnego piwa, lecz miodu jest tam dużo]³⁸.

Już w pierwszym zdaniu zacytowanego powyżej opisu kraju Estów/Prusów otrzymaliśmy ważną informację o strukturze bezpośredniego zaplecza osady Truso, które stanowiły w dużej części domeny estyjskie/pruskie. Najbardziej zagadkowym i wielokrotnie dyskutowanym w literaturze przedmiotu jest tu staroangielski wyraz „*burh*” – powszechnie tłumaczony jako miasto lub gród/forteca. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych od wielu dziesiątków lat na obszarze bliższego i dalszego zaplecza osady Truso³⁹ nie doprowadziły do odkrycia chociażby jednego miejsca (poza samym Truso), które można byłoby identyfikować z miastem w sensie dużej aglomeracji, ograniczonej przestrzennie i będącej wielofunkcyjnym ośrodkiem o znaczeniu ponadlokalnym. W tej sytuacji zwrócono uwagę na co prawda niewielką ilościowo (szczególnie dla interesującego nas w kontekście relacji Wulfstana, końca wieku IX), ale zupełnie nową jakościowo kategorię obiektów osadniczych, które pojawiły się na obszarach osadnictwa pruskiego. Chodzi tu o grody obronne, w których również próbowano upatrywać odpowiedników Wulfstanowych „*manig burh*” – licznych miast/grodów. Również i w tym przypadku trudno znaleźć realne przesłanki pozwalające przyjąć taką hipotezę. Przede wszystkim dla końca IX wieku możemy wskazać co najwyżej kilka takich obiektów, których datowanie nie budzi większych zastrzeżeń – chodzi tu o omówione powyżej grodzisko w Myślicinie, a także grodziska w Bielanach Wielkich (*Gr. Bieland*), gm. Elbląg, Bogdanach (*Sonnenberg*), gm. Frombork, Jordankach (*Jordansdorf, Jordanken*), gm. Stary Targ, Kwietniewie (*Blumenau, Königs Blumenau*), gm. Rychliki, st. 1, Kwietniewie (*Blumenau, Königs Blumenau*), gm. Rychliki, st. 2 i Tolknicku (*Tolkemita*), gm. *loco* (ryc. 6).

Czy niewielkie rozmiary tych grodów (stacjonować w nich mogło od kilkunastu do kilkudziesięciu zbrojnych – dotyczy to zapewne także grodów w Bogdanach i Tolknicku, jeśli uwzględnimy odkryte tam fazy osadnicze) i ich wybitnie strażniczy charakter wykluczają możliwość traktowania ich jako siedzib wodzów – u Wulfstana „*cyning*”?

Relikty tego typu założeń posiadają w większości czytelne do dziś formy terenowe i już dość wcześnie zwróciły uwagę archeologów. W porównaniu z osadami prowadzono w obrębie tych stanowisk znacznie więcej badań wykopaliskowych (głównie sondażowych). Na niektórych grodziskach wykonano też szersze prace badawcze, dzięki czemu można obecnie ustosunkować się do wielu kwestii związanych z chronologią oraz typologią tych

obiektów. Na obszarze zajęтым przez osadnictwo pruskie dominują niewielkie grody strażnicze typu cyplowego. Wznoszono je stosunkowo małym nakładem pracy, wykorzystując w sposób doskonały naturalne warunki terenowe. W większości pod lokalizację grodów wybierano naturalne cyple morenowe o stromych zboczach, które odcinano od nasady wysoczyzn głębokimi przekopami. Na prawym brzegu rzeki Dzierżgoń, w rejonie Paślęka oraz na Wysoczyźnie Elbląskiej, występuje duża ilość takich grodów strażniczych, datowanych jednak w większości na XII-XIII wiek. Tworzyły one podstawową strukturę obronną Prusów, charakterystyczną dla „zamkniętego” typu osadnictwa. Przypuszczać można, że grody te lokowane były na granicy poszczególnych włóści, ziem czy – patrząc szerzej – terytoriów plemiennych. Prawdopodobnie dysponowały one stałymi załogami, kontrolując drogi oraz przejścia graniczne. Jak wykazały ostatnie badania, przy licznych grodziskach zachowały się do chwili obecnej stare drogi w postaci przekopów, grobli bądź dłuższych fragmentów wytyczonych i zniwelowanych szlaków komunikacyjnych. Jest to bardzo ważne odkrycie pozwalające na szczegółową rekonstrukcję układów drożnych, będących istotnym elementem struktury osadniczej Prusów⁴⁰.

Grodzisko w Kwietniewie

Jako przykład czytelnego do dziś wczesnośredniowiecznego szlaku komunikacyjnego można wskazać drogę przebiegającą u podnóża grodu w Kwietniewie (*Blumenau, Königs Blumenau*), gm. Rychliki, st. 1 (ryc. 7). Zachowało się tu najwięcej elementów konstrukcyjnych pokazujących ogrom prac, jakie musiały być zrealizowane przy jej budowie. Ze względu na specyficzne warunki terenowe konieczne było wykonanie wielu przekopów przez wysokie cyple oraz usypanie kilku grobli w miejscach największych obniżen i kotlin. Trakt ten kontrolowany był przez gród strażniczy, usytuowany w bardzo dogodnym ze względów obronnych miejscu – na wysokim cyplu, między dwoma głębokimi dolinami-jarami. Ma on kształt owalny, o wymiarach 70 x 40 m. Od strony południowej teren grodziska został odcięty od pozostałej części cypla głębokim na około 10 metrów przekopem o bardzo stromych zboczach.

W przekopie tym biegnie opisany powyżej trakt, który w kierunku wschodnim rozwidła się, zmierzając jednym ramieniem do emporium handlowego Truso i dalej starym szlakiem wzdłuż krawędzi Wysoczyzny Elbląskiej

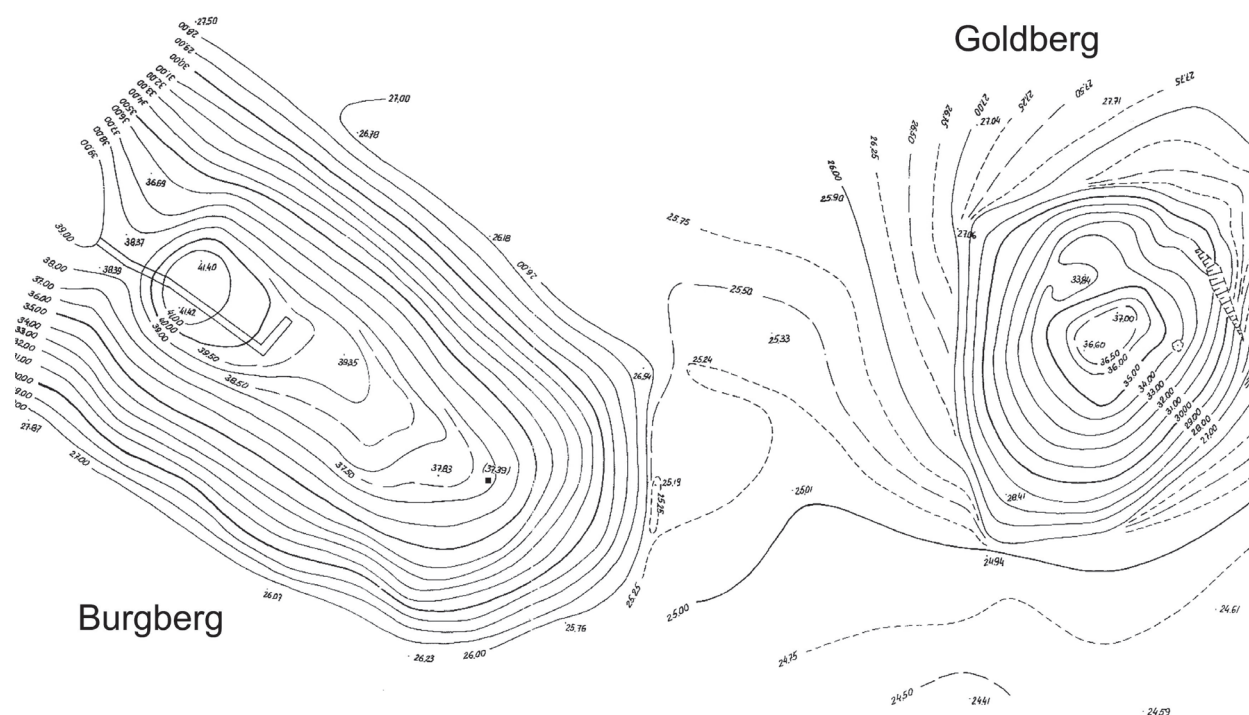
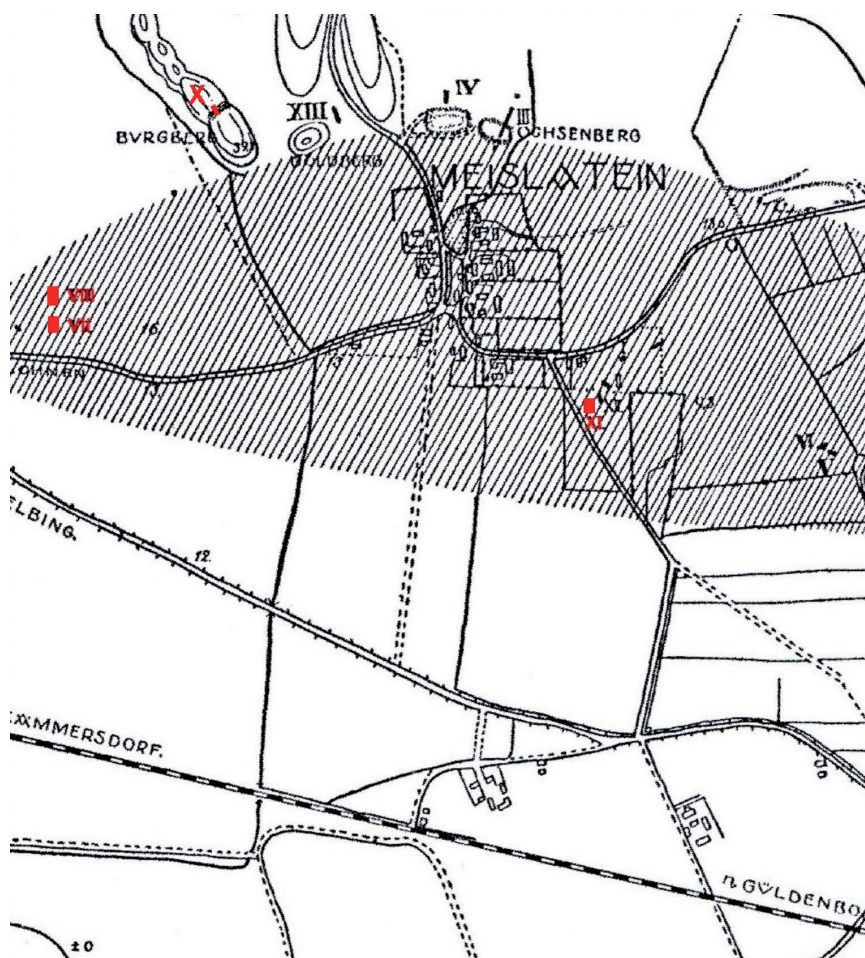
⁴⁰ W tym miejscu chciałbym zwrócić uwagę na wiele innych grodzisk znanych z terenu ziem pruskich, gdzie znajdujemy często informacje o częściowym ich zniszczeniu przez współczesną drogę/szośę. Moim zdaniem należałoby wziąć pod uwagę strażniczy charakter pruskich grodów i właśnie w przypadku nowożytnych dróg, które niewątpliwie naruszyły pierwotną substancję grodzisk, należałoby upatrywać starych szlaków komunikacyjnych, które zostały rozbudowane w okresie późniejszym/nowożytnym – stąd zniszczenia grodzisk. Mielibyśmy w tym przypadku dodatkowe dane dla rekonstrukcji układów drogowych/szlaków komunikacyjnych kontrolowanych przez grody strażnicze, co w jakimś stopniu przybliżyłoby nas do odtworzenia struktury osadniczej Prusów.

³⁸ Tłumaczenie na język polski: Labuda 1961.

³⁹ Zob. w tej kwestii: Jagodziński 1997.

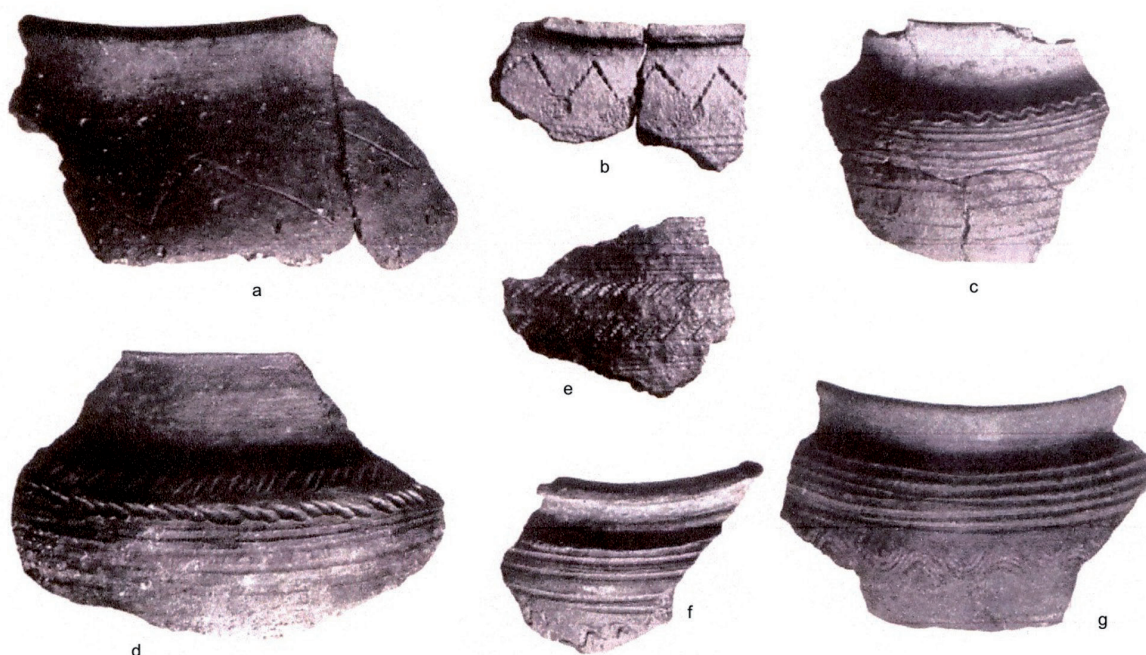
Ryc. 3. Okolice wsi Myślicin. Szrafurą zaznaczono zasięg wielokulturowej osady (okres przedrzymski, okres wpływów rzymskich, okres wikingo-późnopruski), opisano grodzisko st. 1 (*Burgberg*) oraz wzniesienia obronne (*Goldberg*, *Ochsenberg*) (wg M. Eberta, 1926). Na czerwono zaznaczono omawiane w pracy wykopy badawcze

Fig. 3. The surroundings of Myślicin village. The hachure marks the range of multicultural settlement (pre-Roman period, Roman influence period, Viking - late Prussian period), depicted are: the stronghold on site 1 (*Burgberg*) and defense mounds (*Goldberg*, *Ochsenberg*) (according to M. Ebert, 1926). The research trenches described in the article are marked with red colour.

Ryc. 4. Plan warstwiczny grodziska w Myślicinie, st. 1 (*Burgberg*) z zaznaczonym wykopem badawczym A. Pawłowskiego. Od strony wschodniej grodziska – obronne(?) wzniesienie o ekspozycji okrężnej (*Goldberg*) (źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu)

Fig. 4. Contour-line plan of the stronghold at Myślicin, site 1 (*Burgberg*), with A. Pawłowski's trench marked. From the eastern side of the stronghold – the defense (?) mound with circular exposition (*Goldberg*) (source: The Provincial Conservator's Office in Olsztyn, Elbląg Division)

Ryc. 5. Przykłady ceramiki wczesnośredniowiecznej odkrytej w trakcie badań osady podgrodowej w Myślicinie (źródło: Ebert 1926, tabl. 18)

Fig. 5. The examples of Early Medieval pottery discovered during the examinations of settlement neighbouring the stronghold at Myślicin (source: Ebert 1926, plate 18)

na Sambię, drugim zaś odgałęzieniem kieruje się bezpośrednio na wschód, w głąb terytoriów plemiennych Prus. W kierunku zachodnim trakt ten zmierza ku wczesnośredniowiecznej przeprawie przez rzekę Dzierzgoń, którą stanowił zapewne drewniany pomost – nie był to pomost z okresu wpływów rzymskich⁴¹, a hipotetycznie wskazany przez autora pomost wczesnośredniowieczny. Przesłanką do takiego stwierdzenia jest ustalony przebieg drogi lądowej wiodącej od grodziska w Kwietniewie, st. 1 w kierunku doliny rzeki Dzierzgoń. Wylot tej drogi, biegnącej prostopadle do rzeki, znajduje się prawdopodobnie przy północnym krańcu obecnej wsi Święty Gaj, gdzie wcina się głębokim przekopem, na odcinku kilkuset metrów, w stromą krawędź wzniesień górujących nad doliną tej rzeki. W przekopie tym biegnie obecnie używana droga polna. Być może jej przedłużenie wyznacza nam miejsce, gdzie należałoby szukać owej hipotetycznej przeprawy.

Na grodzisku tym, w 1994 roku, przeprowadzono badania sondażowe w ramach programu *Adalbertus*. Przy południowym skraju grodu, wznoszącym się nad przekopem, w którym biegnie droga, odsłonięto fragment konstrukcji głównej wieży strażniczej, która zbudowana została na sztucznie usypanym wzniesieniu. Odsłonięto też fragment drewnianej konstrukcji przekładkowej dookołnego wału obronnego. Ogółem odkryto 37 fragmentów ceramiki, z czego 2 fragmenty to wylewy, a dwa inne to fragmenty den. Pozostałe fragmenty ceramiki to głównie skorupy części środkowej naczyń. Więk-

szość fragmentów ceramiki określono jako pozostałości po ręcznie lepionych naczyniach z widocznymi na powierzchni różnokierunkowymi zagładzeniami. Część ceramiki to pozostałości po naczyniach wykonanych na kole garncarskim techniką ślizgowo-taśmową. Wszystkie fragmenty ceramiki posiadały dwu- lub trójbarwny wypał i gruboziarnistą domieszkę tłucznia skalnego. Technologicznie są one zbliżone do ceramiki odkrytej w Truso.

Na podstawie znalezionej ceramiki, wśród której wystąpiły fragmenty naczyń lepionych ręcznie (GT I) oraz wykonanych na kole (GT III/GT V), a także na podstawie datowania radiowęglowego ¹⁴C, wiek odsłoniętych nawarstwień oszacowano na VIII/IX – X/XII stulecie⁴².

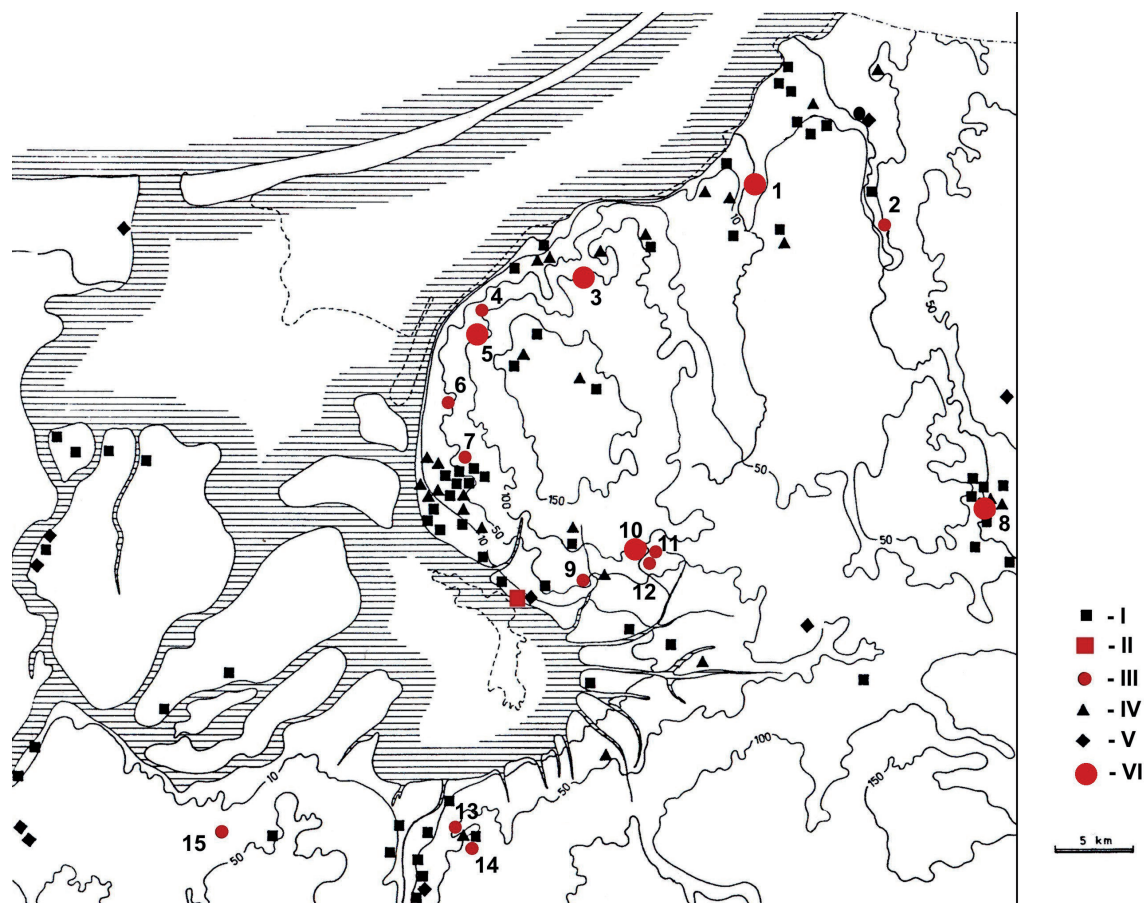
Gród w Kwietniewie, st. 1 łączony jest ze znanym ze źródeł pisanych „*urbs Cholinum*”, w pobliżu którego męczeńską śmiercią zginął św. Wojciech⁴³. Ta kwestia, wobec wyczerpania się możliwości studiów historycznych, czekała na wsparcie archeologii. Rezultaty prac badawczych wykonanych w ramach programu *Adalbertus* stworzyły podstawy do nowego spojrzenia na tę kwestię oraz umożliwiły podjęcie prób bardziej szczegółowego umiejscowienia wydarzeń i obiektów zanotowanych w źródłach pisanych⁴⁴. Stan badań nad tymi zagadnieniami został podsumowany na sympozjum naukowym, które odbyło się w elbląskim Muzeum we wrześniu 1997 roku,

⁴¹ Zob. Sadowska-Topór 1999a.

⁴² Jagodziński 1994, 1997: 160-161; Michczyńska 1995; Stasielowicz 1998: 199-207.

⁴³ Mielczarski 1967.

⁴⁴ Urbańczyk 1998a: 7-9, 1998b: 11-18.

Ryc. 6. Osadnictwo wczesnośredniowieczne na wschód od dolnej Wisły na tle zrekonstruowanej hydrografii (wg Jagodzińskiego 1993)
Legenda:

I – osada; II – Truso; III – gród strażniczy/*propugnaculum*; IV – cmentarzysko; V – skarb monet; VI – gród siedziba władcy/*castrum*;
1 – Bogdany, gm. Frombork, st. 1 (VII – VIII-X wiek; XIII-XIV wiek – *castrum*/siedziba pana-władcy); 2 – Gronowo, gm. Braniewo, st. 1 (XI-XIII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy); 3 – Tolkmicko, gm. loco, st. 1 (400-125 p.n.e.; VI-IX/X wiek; XI-XIII wiek – *castrum*/siedziba władcy); 4 – Łęcze, gm. Tolkmicko, st. 1 (400-250 p.n.e.; IX-X? wiek; XI-XIII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy?); 5 – Łęcze, gm. Tolkmicko, st. 4 (wczesne średniowiecze – *castrum*/siedziba władcy?); 6 – Zawiszyn, gm. Elbląg, st. 1 (wczesne średniowiecze – *propugnaculum*/gród strażniczy?); 7 – Bielany Wielkie, gm. Elbląg, st. 1 (VI-IX wiek; XII-XIII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy?); 8 – Gładysze, gm. Wilczęta, st. 1 (wczesne średniowiecze – *castrum*/siedziba władcy?); 9 – Myślicin, gm. Elbląg, st. 2 (IX-XIII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy – kontrola szlaku komunikacyjnego); 10 – Weklice, gm. Elbląg, st. 1 (IX-XI? wiek; XII-XIII wiek – *castrum*/siedziba władcy); 11 – Weklice, gm. Elbląg, st. 2 (XII-XIII wiek – gród strażniczy, „Strażnik” – kontrola szlaku komunikacyjnego); 12 – Weklice, gm. Elbląg, st. 4 (XII-XIII wiek – gród strażniczy?; gród służebny?); 13 – Kwietniewo, gm. Rychliki, st. 1 (IX-XII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy – blokada drogi); 14 – Kwietniewo, gm. Rychliki, st. 2 (wczesna epoka żelaza; okres wpływów rzymskich; X-XIII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy – blokada drogi); 15 – Jordanki, gm. Stary Targ, st. 1 (VII/VIII-XII wiek – *propugnaculum*/gród strażniczy – blokada drogi)

Fig. 6. Early Medieval settlement east of the lower Vistula river, on the background of reconstructed hydrography (according to Jagodziński 1993)
Legend:

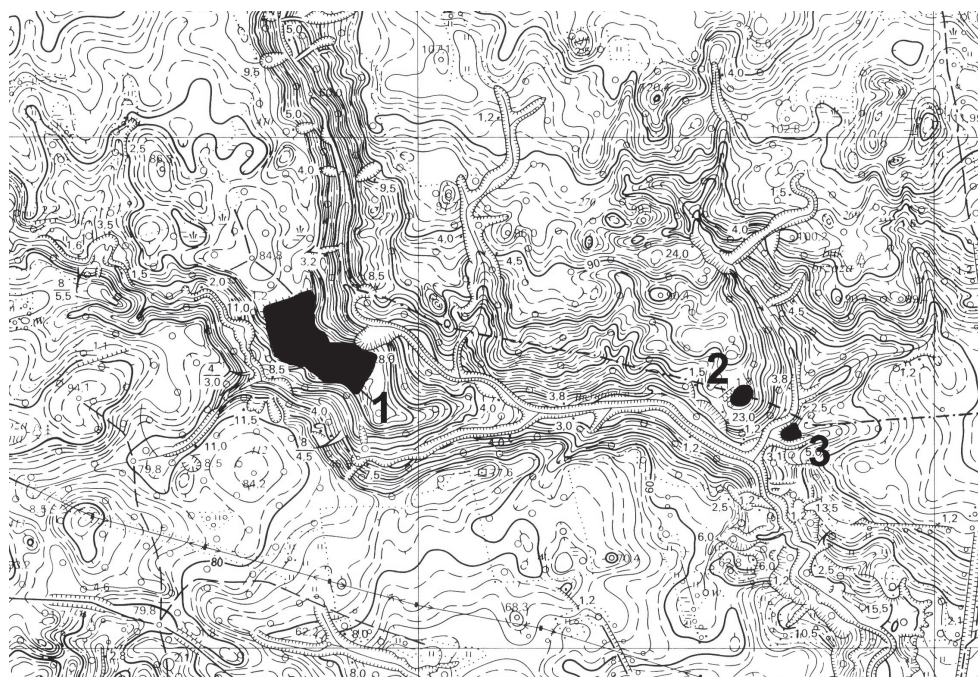
I – settlement; II – Truso; III – guarding stronghold/*propugnaculum*; IV – cemetery; V – hoard of coins; VI – stronghold ruler's seat/*castrum*;
1 – Bogdany, Frombork commune, site 1 (7th – 8th-10th century; 13th-14th century – *castrum*/ruler's seat); 2 – Gronowo, Braniewo commune, site 1 (11th-13th century – *propugnaculum*/guarding stronghold); 3 – Tolkmicko, Tolkmicko commune, site 1 (400-125 BC; 6th-9th/10th century; 11th-13th century – *castrum*/ruler's seat); 4 – Łęcze, Tolkmicko commune, site 1 (400-250 BC; 9th-10th? century; 11th-13th century – *propugnaculum*/guarding stronghold?); 5 – Łęcze, Tolkmicko commune, site 4 (Early Medieval – *castrum*/ruler's seat?); 6 – Zawiszyn, Elbląg commune, site 1 (Early Medieval – *propugnaculum*/guarding gord?); 7 – Bielany Wielkie, Elbląg commune, site 1 (6th-9th century; 12th-13th century – *propugnaculum*/guarding stronghold?); 8 – Gładysze, Wilczęta commune, site 1 (Early Medieval – *castrum*/ruler's seat?); 9 – Myślicin, Elbląg commune, site 2 (9th-13th century – *propugnaculum*/guarding stronghold – communication route control); 10 – Weklice, Elbląg commune, site 1 (9th-11th? century; 12th-13th century – *castrum*/ruler's seat); 11 – Weklice, Elbląg commune, site 2 (12th-13th century – guarding stronghold, „Watchman” – communication route control); 12 – Weklice, Elbląg commune, site 4 (12th-13th century – guarding stronghold?; servicing stronghold?); 13 – Kwietniewo, Rychliki commune, site 1 (9th-12th century – *propugnaculum*/guarding stronghold – blockage of the route); 14 – Kwietniewo, Rychliki commune, site 2 (Early Iron Age; Roman Influence Period; 10th-13th century – *propugnaculum*/guarding stronghold – blockage of the route); 15 – Jordanki, Stary Targ commune, site 1 (7th/8th-12th century – *propugnaculum*/guarding stronghold – blockage of the route)

Ryc. 7. Fig. 7. Plan warstwowy grodziska i drogi – Kwieńtiewo, st. 1 (źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu) *Contour-line plan of the stronghold and the route – Kwieńtiewo, site 1 (source: The Provincial Conservator's Office in Olsztyn, Elbląg Division)*

a poświęcone było problematyce pogranicza polsko-pruskiego w czasach św. Wojciecha⁴⁵. Sympozjum obejmowało szeroki zakres tematów, które zaprezentowano w dwóch blokach programowych. Pierwszy z nich dotyczył wyników badań archeologicznych i geologicznych na pograniczu słowiańsko-pruskim⁴⁶, drugi zaś związany był z wynikami studiów historycznych związanych z osobą św. Wojciecha i trasą jego podróży misyjnej⁴⁷. Była to zatem próba skonfrontowania najnowszych dokonań archeologów i przyrodników z ustaleniami historyków.

Wracając do grodu *Cholinum*, tereny na które najczęściej wskazywano jako cel podróży św. Wojciecha to pogranicze polsko-pruskie w rejonie rzeki Dzierżoń i omówionego powyżej grodziska w Kwietniewie, st. 1. Zarówno datowanie grodziska, jak również jego kształt, usytuowanie w terenie i zachowane konstrukcje obronne są zadziwiająco zbliżone z opisanym w „*Passio Sancti Adalberti*” grodem, gdzie zatrzymano misjonarzy. Przyjmując zatem pogląd, że misja św. Wojciecha miała miejsce na pograniczu polsko-pruskim⁴⁸, w świetle dość dobrze rozpoznanych w chwili obecnej struktur osadniczych, jakie istniały we wczesnym średniowieczu między Wisłą a Pastęką, rejon grodu w Kwietniewie uznać należy za najbardziej obecnie udokumentowane miejsce wyprawy misyjnej i śmierci św. Wojciecha. Dość należy, że odkryty w tym rejonie, w pobliżu miejscowości Mokajmy (*Storchnest*), gm. Rychliki skarb monet arabskich⁴⁹ oraz wraki wczesnośredniowiecznych łodzi odkryte w dolinie rzeki Dzierżoń pod Bągartem (*Baumgarth*)⁵⁰ poświadczają duże znaczenie tego rejo-

Ryc. 8. Grodziska w Weklicach (st. 1, st. 2 i st. 3) zaznaczone na mapie w skali 1: 10000

Fig. 8. Strongholds at Weklice (site 1, site 2 and site 3), marked on a map scaled 1: 10000

nu również w okresie istnienia i największego rozkwitu Truso. Analogiczną sytuację mamy w przypadku drogi przebiegającej u podnóża drugiego grodu w Kwietniewie, st. 2. Także i ten szlak drożny kieruje się w stronę kolejnego pomostu na rzece Dzierżoń w pobliżu miejscowości Mokajmy, położonego około 2,5 km na południe od pomostu pierwszego. Podobne drogi zachowały się też w pobliżu grodów w Bogdanach (*Sonnenberg*), gm. Frombork, Łęczu (*Lenzen*), Tolkemicku (*Tolkemit*) i Weklicach (*Wöeklitz*), gm. Elbląg⁵¹.

Kompleks grodzisk w Weklicach

Zespół grodzisk w Weklicach wzbudził duże zainteresowanie już w latach 20. XX wieku. W skład kompleksu wchodzi trzy grodziska – Weklice, st. 1 posiadające lokalną nazwę *Schwedenschanze*, Weklice, st. 2 o lokalnych nazwach *Großer Schlossberg* lub *Strażnik* i Weklice, st. 3 o lokalnej nazwie *Kleiner Schlossberg* (ryc. 8).

Weklice, st. 1

W 1925 roku dość gruntowne badania na stanowisku 1 przeprowadzili Max Ebert i Bruno Ehrlich⁵². Jak napisał Max Ebert, grodzisko to „daje się doskonale, z rzadko spotykaną łatwością zidentyfikować z *Castrum Weklitze* wspomnianym przez Piotra z Dusburga”⁵³.

Dusburg III 169. *O zburzeniu zamku Weklice oraz innego Gródka:*

⁴⁵ Jagodziński (red.) 1999.

⁴⁶ Chudziak 1999: 81-98; Jagodziński 1999: 35-79; Kasprzycka 1999: 23-33; J. Okulicz-Kozaryn 1999: 135-142; Ł. Okulicz-Kozaryn 1999: 129-134; Sadowska-Topór 1999b: 99-110; Stasielowicz 1999: 111-117; Urbańczyk 1999: 119-127.

⁴⁷ Labuda 1999: 143-147; Powierski 1999: 149-164; Samsonowicz 1999: 165-168.

⁴⁸ W tej kwestii zob. również: Powierski 1966, 1999.

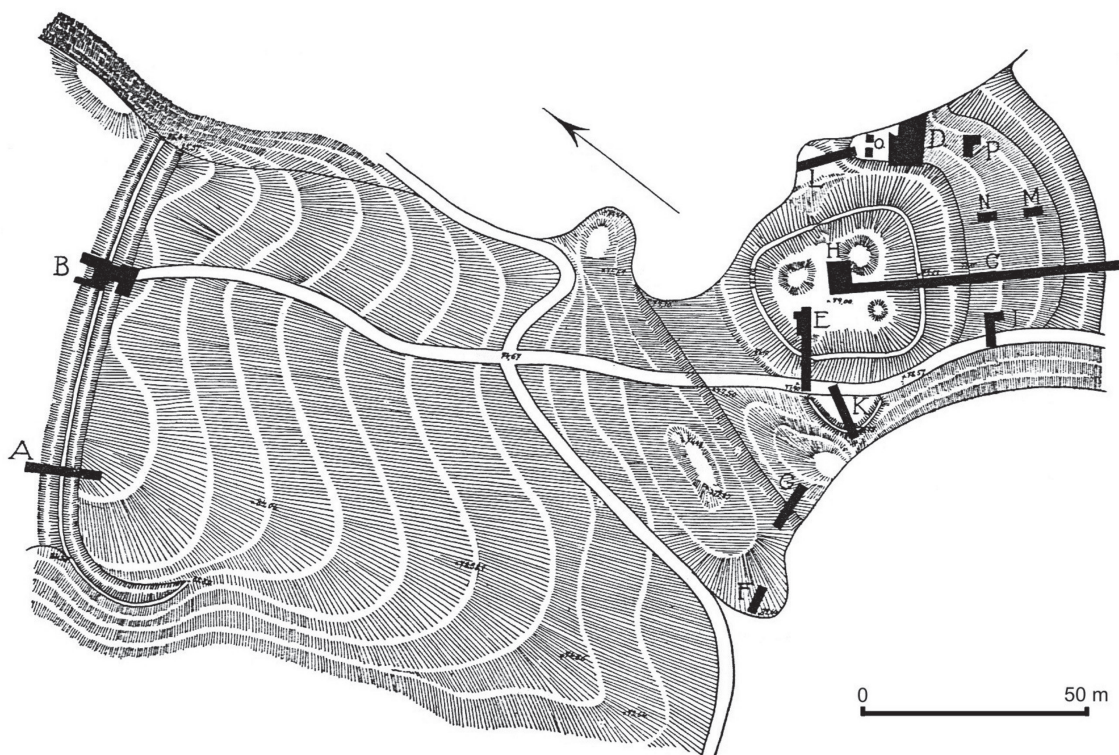
⁴⁹ Jagodziński 1997: 158-159.

⁵⁰ Conwentz 1895; Łęga 1930: 284-288; Prosnak 1963: 241-272; Smolarek 1969: 11, 272, 342-343; Ossowski 1999: 339-357; Jagodziński 2010: 115-126.

⁵¹ Jagodziński 1997: 23-24, 31-32, 34-35, 79-81, 102.

⁵² Ebert 1926.

⁵³ Ebert 1927: 109.

Ryc. 9. Plan grodziska w Weklicach, st. 1 z zaznaczonymi wykopami badawczymi (wg M. Eberta 1926, tabl. 23)

Fig. 9. The plan of the stronghold at Weklice, site 1, with archaeological trenches marked (according to M. Ebert 1926, plate 22)

„Pogezanie razem z Sudowami i innymi plemionami z Prus zebrali silne wojsko i na początku pierwszego odstępstwa od wiary” (I powstania Prusów, którego początek datuje się na **1242**, zaś koniec na **1249** rok, kiedy to 7 lutego podpisano tzw. Pokój Dzierzgoński – uwaga autora) „zaczęli objeżdżać Pogezanie i Pomeranie, i ilekroć natknęli się tam na chrześcijan, porywali kobiety i dzieci, a resztę zabijali. Następnie podeszli pod zamek elbląski i przystąpili do ataku na niego; i byli tak bardzo skorzy do walki, że o mało nie zdobyliby przedzamczka, gdyby pewien człowiek zwany Wirtel nie przeszył włócznią ich dowódcy. Po jego śmierci w gniewie odjechali ku pewnemu gródkowi” (w oryginale **propugnaculum** – uwaga autora) „położonemu między Rogową (Pasiecka Struga) a Wąską w tym miejscu, gdzie Wąska wpada do jeziora Drużno. Po krótkim szturmie zniszczyli go ogniem, i wyłapali wszystkich ludzi i wymordowali oprócz tych, którzy na łodziach uciekli przez jezioro Drużno. Potem, gdy zauważyli, że wszystko układa się po ich myśli, podeszli pod zamek” (w oryginale **castrum** – uwaga autora) „Weklice (w oryginale **Weklitze** – uwaga autora) położony nad samą rzeką Rogowa i po długim i zażartym szturmie oraz po zacieklej obronie oblężonych w końcu obrócili go w popiół, a wszystkich ludzi schwytali i wymordowali”⁵⁴.

Grodzisko to położone jest w odległości około 1,5 km na północny-zachód od wsi Weklice, na obszernym cyplu, pomiędzy dwoma bezimiennymi strumykami pły-

nącymi głębokimi, o stromych krawędziach wąwozami, stanowiącymi dopływy Wilkowskiej Strugi. Jest to grodzisko wyżynno-cyplowe, trójczłonowe, o bardzo rozbudowanym systemie obronnym. Człon I – pierwotne, najstarsze złożenie grodowe, posiada 2 fosy i 2 wały. Wał wewnętrzny otacza bardzo regularny, kwadratowy majdan. Człon II – rozciąga się na północny-zachód od właściwego grodu. Od północy dostępu do niego bronił długi wał poprzeczny i dwie niewielkie fosy, odcinające cypel od lekko pofalowanego masywu Wysoczyzny Elbląskiej. Człon III – rozciąga się na południowy-wschód od właściwego grodu i zajmuje południowy kraniec cypla (ryc. 9).

W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na grodzisku w 1925 roku przez M. Eberta i B. Ehrlicha, na członie I grodziska, w wykopie „C” przecinającym wał obronny, odkryto resztki konstrukcyjne wału w postaci muru kamiennego i drewnianej, spalonej konstrukcji przekładkowej⁵⁵. Resztki muru kamiennego oraz pozostałości spalonej wieży obronnej odkryto natomiast w założonym na zewnątrz wału obronnego wykopie „D”⁵⁶. Ogółem złożono wówczas 13 wykopów badawczych z czego na członie I – 10. Max Ebert wydzielił trzy fazy użytkowania grodu. Faza pierwsza, określona jako przedkrzyżacko-pruska, trwać miała do około 1235 roku; fazę drugą – krzyżacką – zamknięto w ramach od około 1235 roku do czasu między 1260 a 1275 rokiem; krótką fazę trzecią określono ogólnie na czasy po II powstaniu

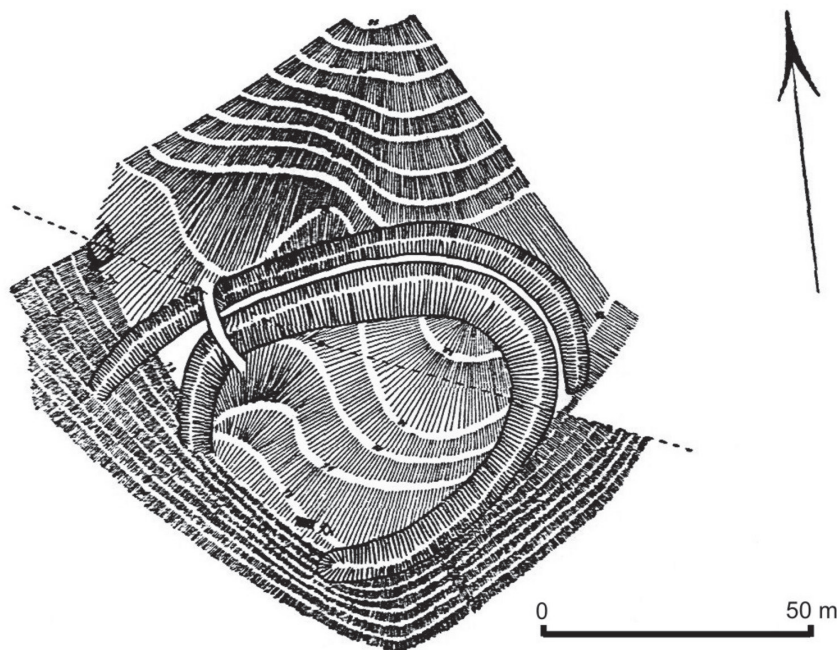
⁵⁴ Źródło: *Piotra z Dusburga Kronika Ziemi Pruskiej*. Przetłumaczył Sławomir Wyszomirski. Wstępem i komentarzem opatrzył Jarosław Wenta. Toruń 2004: 138-139.

⁵⁵ Ebert 1926: 54, tabl. 28.

⁵⁶ Ebert 1926: 60, tabl. 32.

pruskim – w tym czasie forteca miała znaleźć się ponownie w rękach Prusów, ale nie została odbudowana⁵⁷.

Badania wykopaliskowe prowadzone na tym obiekcie w 1982 roku przez Antoniego Pawłowskiego objęły człon I i fragment członu III, przylegającego bezpośrednio do najstarszego założenia od południowo-wschodu. W wykopie założonym na majdanie członu I, „pod warstwą współczesnego humusu odkryto bruk kamienny, ściśle ułożony bezpośrednio na stropie glinianego calca”. Brak materiału zabytkowego pochodzącego z majdanu oraz jakichkolwiek reliktów zabudowy, a nawet warstwy użytkowej (co stwierdził też Max Ebert podczas swoich wykopalisk) sugeruje, że cała jego powierzchnia, po opanowaniu grodu przez Krzyżaków została wyczyszczona i wybrukowana⁵⁸. Drugi wykop, nawiązujący do wykopu „D” Eberta (zob. ryc. 9), dostarczył znacznie więcej obiektów i materiału zabytkowego. Odkryto w nim m.in. pozostałości dwóch ziemianek – fragment pierwszej, w której wystąpiło też owalne palenisko z obstawą kamienną, pierwotnie przylegała do drewnianej wieży odkrytej wcześniej przez Eberta, druga ziemianka o wymiarach 4 x 2,8 m posiadała płaskie i wyłożone częściowo kamieniami dno, zaś na jej obrzeżach znajdowały się ślady po słupach. Materiał ceramiczny, który znaleziono w wypełniku ziemianek, pozwala wydatować te obiekty na czasy od drugiej połowy XII do pierwszej połowy XIII wieku. Wyrażna warstwa spalenizny odkryta w tym wykopie wskazuje, że gród ten został spalony w trakcie II powstania Prusów – niewątpliwie wówczas przebywała tam załoga krzyżacka lub krzyżacko-pruska. Konfrontując wyniki badań przeprowadzonych na tym grodzisku przez Maxa Eberta i – w znacznie mniejszym zakresie – przez Antoniego Pawłowskiego należy się w pełni zgodzić z identyfikacją grodziska w Weklicach, st. 1 jako *castrum Weklitze*, wbrew późniejszym sugestiom polskiego badacza tego obiektu⁵⁹, chociaż zgodzić się też należy ze zgłaszanyymi przez niego wątpliwościami dotyczącymi datowania obiektu przez badacza niemieckiego.

Ryc. 10. Plan grodziska w Weklicach, st. 2 z zaznaczonym wykopem sondażowym (wg M. Eberta 1926, tabl. 22)

Fig. 10. The plan of the stronghold at Weklitz, site 1, with test trench marked (according to M. Ebert 1926, plate 22)

Weklice, st. 2 (Strażnik)

Grodzisko położone jest w lesie, około 950 m na północ od wsi Weklice. Gród ten założony został na najwyższym w okolicy, naturalnym wzniesieniu otoczonym z trzech stron głębokimi wąwozami, którymi płyną małe strumienie. Od południowo-zachodu znajduje się strome, kilkudziesięciometrowej głębokości urwisko. Z pozostałych stron dostępu do grodziska broniły fortyfikacje w postaci dwóch wałów i dwóch fos. W rzucie poziomym majdan grodu zbliżony jest do trójkąta o zaokrąglonych narożnikach. Wymiary majdanu wynoszą: 50,5 m na linii wschód-zachód, 47,5 m na linii północ-południe. Powierzchnia całego grodu wraz z fortyfikacjami wynosi około 2200 m² (ryc. 10).

Max Ebert założył na tym grodzisku jeden niewielki wykop na dziedzińcu, gdzie nie znalazł żadnego materiału zabytkowego ani warstwy użytkowej⁶⁰. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych na tym grodzisku w 1983 roku przez Antoniego Pawłowskiego (ryc. 11) odsłonięto fragment spalonej konstrukcji wieży bramnej, fragment spalonej drewnianej zabudowy majdanu oraz fragment kamiennieo-drewnianej konstrukcji wału⁶¹.

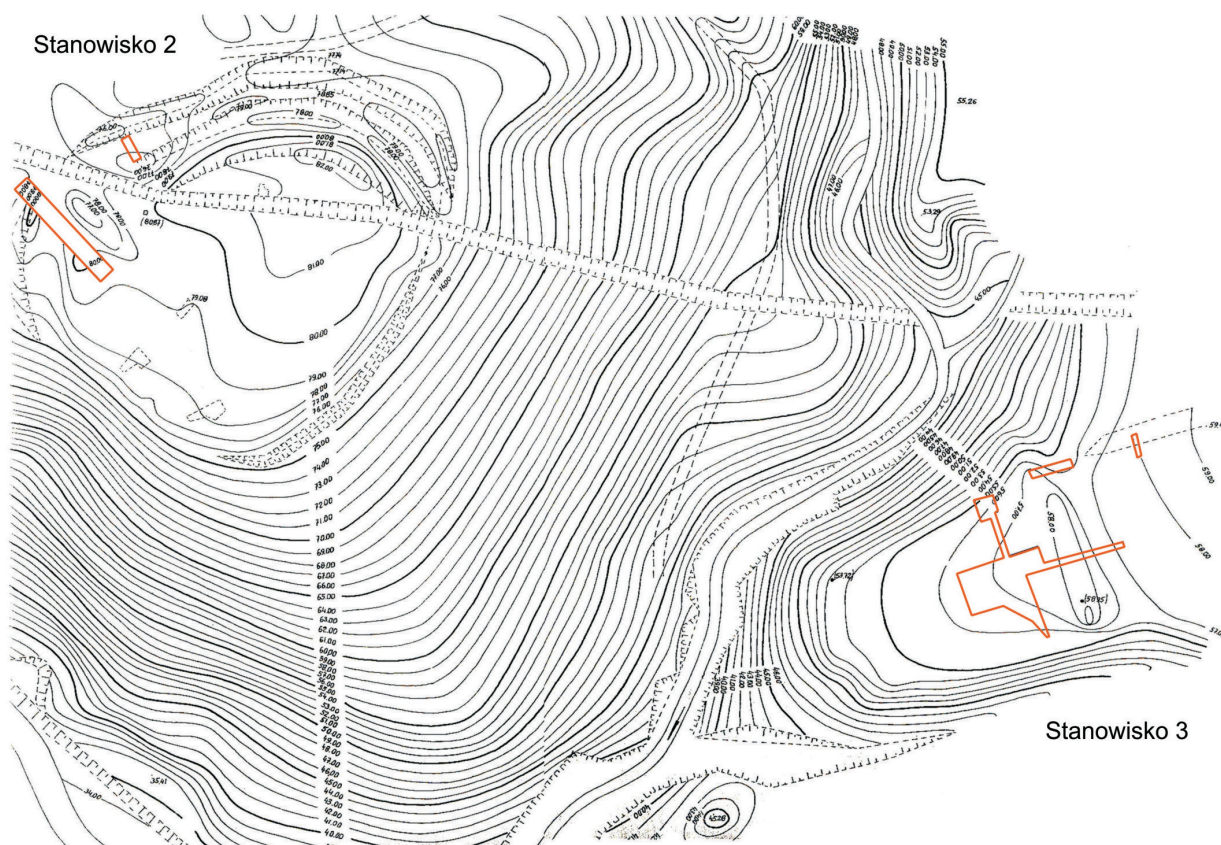
⁵⁷ Ebert 1926: 69.

⁵⁸ Pawłowski 1991: 165.

⁵⁹ Pawłowski 1987b: 387, przypis 4, 1991: 165-166.

⁶⁰ Ebert 1926: 44, tabl. 22.

⁶¹ Pawłowski 1987b: 388-396, 1991: 166-168.

Ryc. 11. Plan warstwiczny grodzisk w Weklicach (st. 2 i st. 3) z zaznaczonymi wykopami badawczymi A. Pawłowskiego (źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu)

Fig. 11. Contour-line plan of strongholds at Weklice (site 2 and site 3), with A. Pawłowski's trenches marked (source: The Provincial Conservator's Office in Olsztyn, Elbląg Division)

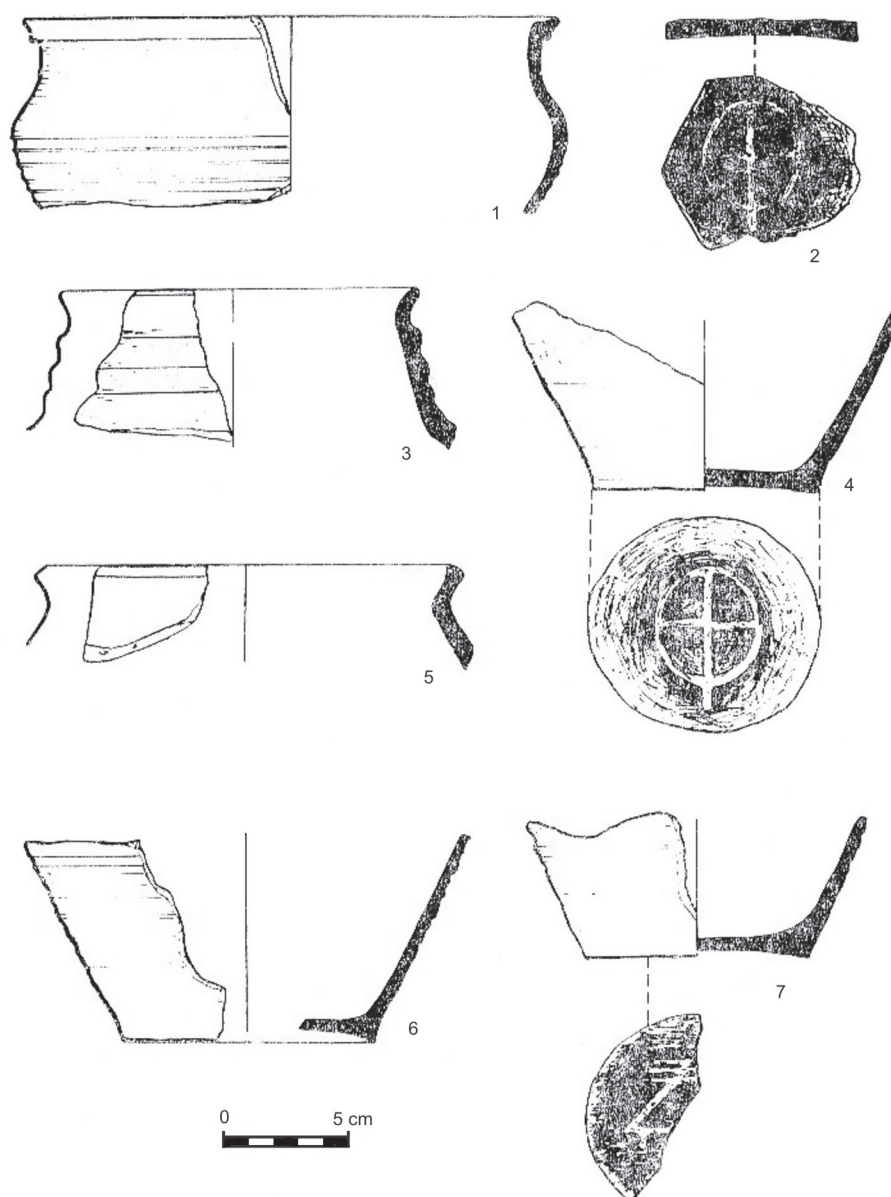
W wykopach znaleziono niewielką ilość ceramiki wykonanej na kole, którą wydatowano na okres od drugiej połowy XII do pierwszej połowy XIII wieku, przęślik gliniany, nóż żelazny i gwoździ. Na tej podstawie czas wzniesienia grodu określono na drugą połowę XII wieku. Mała ilość ruchomego materiału zabytkowego oraz niewielka grubość warstwy kulturowej wskazują, że był to gród o refugialno-fortecznym charakterze. Intensywna warstwa pożarowa, stwierdzona zwłaszcza w rejonie wjazdu do grodu, świadczyć może o upadku tego założenia w trakcie walk krzyżacko-pruskich, prawdopodobnie w ciągu pierwszej połowy XIII wieku.

Weklice, st. 3 (*Kleiner Schlossberg*)

Grodzisko położone jest około 850 m od wsi Weklice, na cyplu wysuniętym ku zachodowi nad głęboki parów, którym płynie Wilkowska Struga. Różnica poziomów między dnem parowu a majdanem grodziska wynosi około 30 m. Na północno-zachód od grodziska nr 3, bezpośrednio za głęboką, o stromych zboczach doliną, znajduje się opisane powyżej grodzisko nr 2 (Strażnik). Od południa i północno-wschodu cypel, na którym znajduje się grodzisko nr 3, sąsiaduje z głębokimi dolinami (ryc. 11). Od strony wschodniej majdan zamknięty jest dobrze zachowanym wałem zaporowym o wysokości około 1,5 m i długości około 26 m. Szerokość wału u podstawy wynosi około 8,5 m, natomiast szerokość fosi przylegającej

do niego od wschodu wynosi około 13 m. Majdan grodu w przybliżeniu ma kształt prostokąta i zorientowany jest dłuższą osią po linii wschód-zachód. Wymiary majdanu: 36,5 x 29 m. Powierzchnię całego założenia można szacować na około 1700 m². Wjazd do grodu usytuowany był w północnej części wału. Być może droga prowadząca obecnie od wschodu do grodziska jest pozostałością funkcjonującej pierwotnie drogi dojazdowej. W trakcie badań wykopaliskowych Antoniego Pawłowskiego i Marka F. Jagodzińskiego w 1982 roku i Antoniego Pawłowskiego w latach 1983-1985⁶² przebadano wykopy o łącznej powierzchni około 2 arów, dzięki czemu udało się rozpoznać najważniejsze elementy funkcjonalne założenia. Dostępu do grodu od strony wschodniej bronił drewniano-ziemny wał o konstrukcji przekładkowej, zbudowany na wcześniej przygotowanej podstawie w postaci zwartego bruku kamiennego. Wjazd do grodu, który znajdował się przy północno-wschodnim narożniku obiektu, prowadził przez drewnianą bramę wzniesioną na planie kwadratu o boku 3 m w konstrukcji palisadowej. Na dziedzińcu grodu, w części przywałowej odkryto

⁶² Pawłowski 1987b: 398-408, 1991: 168-170 – w obu publikacjach grodzisko w Weklicach, st. 3 (*Kleiner Schlossberg*) błędnie określono jako nieznanne w okresie przedwojennym stanowisko 4, zaś jako grodzisko w Weklicach, st. 3 błędnie wskazano przypuszczalny kurhan – zob. Pawłowski 1987b: 395-398.

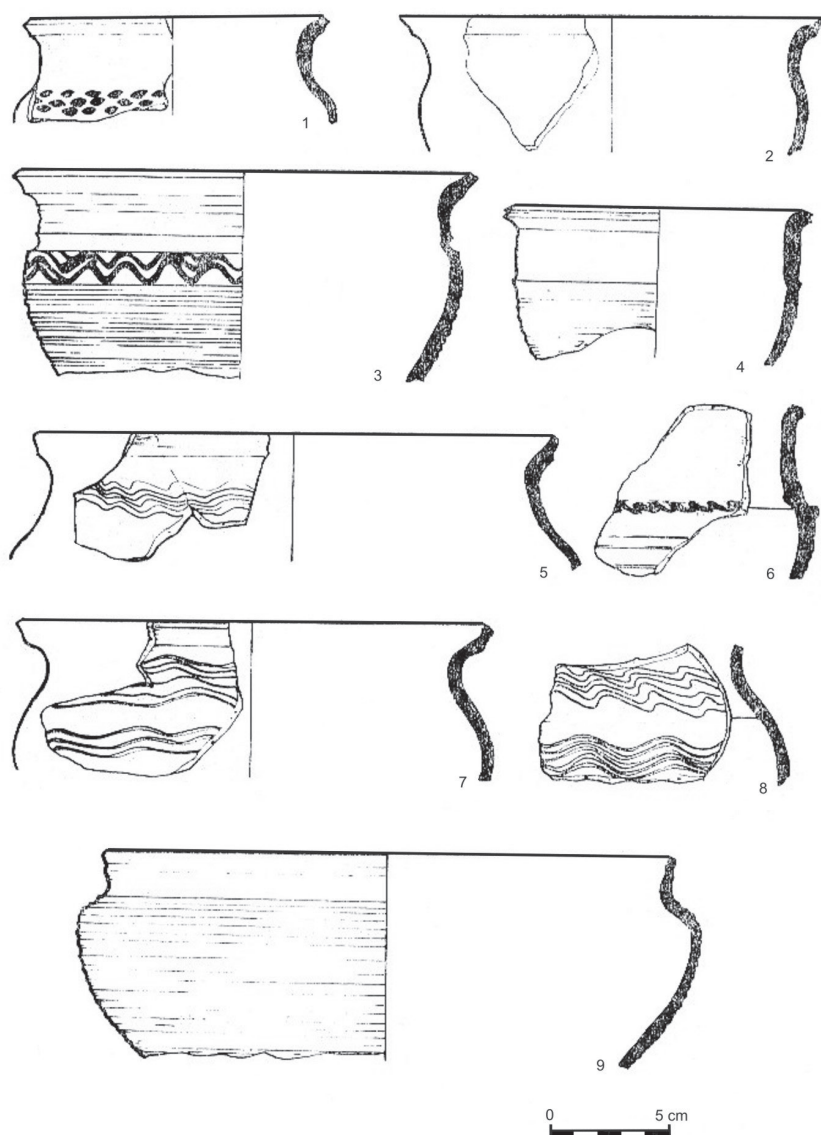
Ryc. 12. Przykłady ceramiki naczyniowej odkrytej w trakcie badań wykopaliskowych na grodzisku w Weklicach, st. 3 (rys. M.F. Jagodziński)

Fig. 12. Examples of ceramic vessels discovered during excavations in the stronghold at Weklice, site 3 (drawing by M. F. Jagodziński)

m.in. duży budynek wzniesiony w konstrukcji słupowo-plecionkowej o parametrach 9 x 6,5 m, którego wnętrze podzielone było prawdopodobnie na dwie części użytkowe. Część zachodnia, w której nie odkryto żadnych obiektów oraz warstwy kulturowej, a tylko śladowo zachowaną mierzwę, użytkowana była prawdopodobnie jako pomieszczenie inwentarskie. Część środkowa i wschodnia, gdzie odkryto prostokątny bruk kamienny i paleniska (zawierające m.in. fragmenty ceramiki naczyniowej) pełniła zapewne funkcję mieszkalną. Ponadto na majdanie grodu odkryto zespół trzech palenisk z obstawą kamienną. Ich wypełnisko tworzyła gliniasta próchnica intensywnie nasyciona węglem drzewnym i popiołem. W paleniskach tych oprócz fragmentów ceramiki naczyniowej odkryto liczne bryłki żużli żelaznych o strukturze „lito-gąbczastej”. Wskazuje to na produkcyjny charakter

palenisk, które służyły prawdopodobnie do obróbki żelaza, a prawdopodobnie też do jego wytopu w glinianych naczyniach, o czym świadczą znalezione fragmenty żużla posiadające kształt przydennych partii naczyń.

Na podstawie znalezionych w wykopach zabytków, m.in. dwóch osełek kamiennych, noża żelaznego, żelaznej sprzączki, a przede wszystkim ceramiki naczyniowej, którą w większości stanowiły fragmenty naczyń wykonanych na kole, wypalonych w atmosferze utleniającej (barwa szaro-ceglasta), posiadających zdobienia w postaci linii falistych lub rzędów stempelków w górnych partiach brzuśców, dookólnych żłobków oraz znaki garncarskie na dnach (ryc. 12-13), odkryte na grodzisku obiekty należałoby datować na okres między drugą połową XII a pierwszą połową XIII wieku.

Ryc. 13. Przykłady ceramiki naczyniowej odkrytej w trakcie badań wykopaliskowych na grodzisku w Weklicach, st. 3 (rys. M. F. Jagodziński)

Fig. 13. Examples of ceramic vessels discovered during excavations in the stronghold at Weklicze, site 3 (drawing by M. F. Jagodziński)

Podsumowując wyniki badań kompleksu grodzisk w Weklicach należy zwrócić uwagę na dwa aspekty. Pierwotnie był to zespół trzech niewielkich grodów położonych blisko siebie i wzniesionych w tym samym czasie, posiadający jednak różne funkcje. Być może można go interpretować jako pruskie *castrum* wieloczęłonowe – gród siedziba władcy (st. 1 – pierwsza faza), gród strażniczy (st. 2) i gród służebny (st. 3). W czasach krzyżackich gród strażniczy (st. 2) i gród służebny (st. 1) zostały zniszczone lub opuszczone, zaś gród określony jako siedziba władcy (st. 1) został zajęty przez krzyżaków i rozbudowany, tworząc jeden z pierwszych elementów ich struktury obronnej – *castrum*.

Uwagi końcowe

Podsumowując należy stwierdzić, że grodziska tworzą niezwykle ważną dla przestrzennego obrazu osadnictwa grupę stanowisk archeologicznych. Mimo dużego zain-

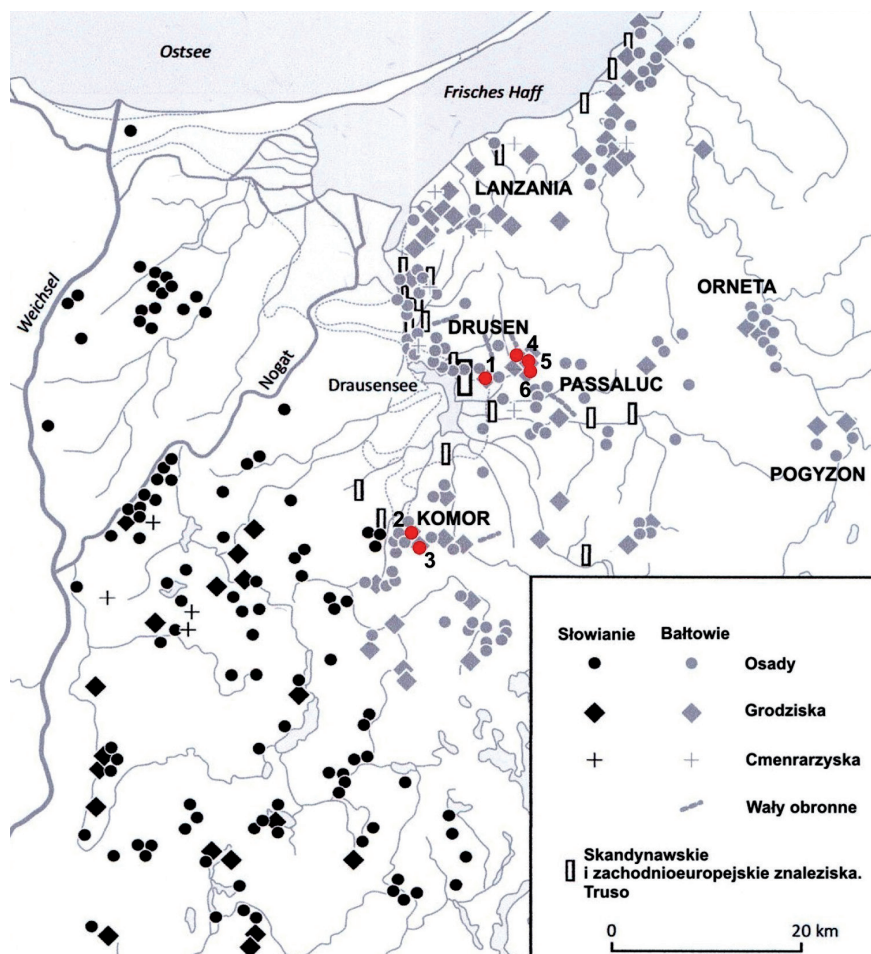
teresowania tą kategorią obiektów oraz licznych badań wykopaliskowych, jakie przeprowadzono na przestrzeni ostatniego stulecia w ich obrębie stwierdzić należy niedostateczny stopień rozpoznania funkcji oraz chronologii budownictwa grodowego na omawianym terenie. Wpływ na to miał zarówno ograniczony zakres prowadzonych badań wykopaliskowych na grodziskach⁶³, jak też równoczesny brak kompleksowego programu badań innych obiektów związanych z grodami – osad. Wśród grodzisk zarejestrowanych na obszarze między Wisłą a Pasłęką, łączonych z osadnictwem pruskim, na ogólną liczbę 56 stanowisk, 21 to grody domniemane,

⁶³ Były to, z wyjątkiem kilkunastu grodzisk, głównie badania sondażowe, przynoszące niejednokrotnie tylko bardzo pobieżne i niejednoznaczne wyniki, nie pozwalające nawet na ich wstępne wydatowanie.

19 o nieustalonej chronologii, a tylko dla 16 można było podać w miarę precyzyjne datowanie. Nieco inaczej wygląda sytuacja w przypadku grodów łączonych z osadnictwem słowiańskim. Wśród 27 takich obiektów dla 11 ustalono ramy chronologiczne ich powstania i upadku, 6 nie posiada datowania, natomiast 10 to grody domniemane. Pomijając stopień rozpoznania tych obiektów, wyraźnie zarysowała się różnica w ilości zarejestrowanych w obu strefach grodów. Uwidocznili się także chronologiczny rozziw między pojawieniem się grodów na terenie Pomezanii (w praktyce są to tereny położone między rzeką Wisłą a rzekami Elbląg i Dzierzgoń) a Pogezanii i Warmii (tereny położone na zachód od linii wyznaczonej rzekami Elbląg i Dzierzgoń).

Na terenie pierwszej z wymienionych powyżej stref budownictwo tego typu pojawiło się dość wcześnie – w VIII-IX wieku. Stwierdzono ponadto dwufazowość powstawania grodów. Pierwszą fazę, datowaną na VIII-X/XI wiek, wiązać można z funkcjonującym tu peryferyjnym osadnictwem w ramach plemiennej organizacji grodowej, druga zaznaczyła się po zniszczeniu osadnictwa grodowego i wiązać ją można z ekspansją państwa wczesnopiastowskiego, której początek miał miejsce w X/XI wieku. W przypadku grodów słowiańskich wyróżniające było zwłaszcza ich centralne usytuowanie w stosunku do „satelitarnie” rozlokowanych osad – zapewne powiązanych z grodami działalnością typu produkcyjno-usługowego. Uwagę zwracała także wielkość niektórych założeń grodowych, nie posiadająca w zasadzie odpowiedników w strefie osadnictwa pruskiego (m.in. Węgry, st. 1; Podzamcze, st. 12; Baldram, st. 1; Kołodziej, st. 1)⁶⁴.

Na terenie drugiej strefy tego typu obiekty upowszechniły się stosunkowo późno – tylko pojedyncze grody kryją warstwy z VIII-IX wieku (głównie w strefie granicznej), a większość z nich wzniesiona została w okresie

Ryc. 14. Osadnictwo między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu (źródło: S. Brather i M.F. Jagodziński 2012: 19, ryc. 1.8). Na czerwono zaznaczono grodziska, które omówiono w pracy. Dodatkowo uzupełniono mapę o hipotetyczne lokalizacje (wraz z podaniem nazw) pruskich ziem pogranicza pomorsko-pruskiego.

Legenda:

1 – Myślicin, st. 1; 2 – Kwietniewo, st. 1; 3 – Kwietniewo, st. 2; 4 – Weklice, st. 1; 5 – Weklice, st. 2; 6 – Weklice, st. 3

Fig. 14. The settlement between the Vistula River and the Pasłęka River in Early Medieval times (source: S. Brather and M.F. Jagodziński 2012: 19, fig. 1.8). The strongholds discussed in the article are marked red. The map is additionally supplemented with hypothetical locations (with names given) of Prussian lands on the Pomeranian-Prussian borderland.

Legenda:

1 – Myślicin, site 1; 2 – Kwietniewo, site 1; 3 – Kwietniewo, site 2; 4 – Weklice, site 1; 5 – Weklice, site 2; 6 – Weklice, site 3

od XI do XIII wieku. Należy też zwrócić uwagę na istotne różnice występujące między grodami pruskimi a słowiańskimi pod względem ich usytuowania, funkcji oraz formy zewnętrznej i konstrukcji umocnień. W charakterystycznym dla Prusów zamkniętym systemie osadnictwa, pod budowę grodów wybierano zazwyczaj niezbyt duże, ale silnie wyodrębniające się cyple wzgórz morenowych, posiadające naturalne walory obronne, przydatne zwłaszcza przy lokowaniu tam małych grodów strażniczych. Strome zbocza naturalnych wzgórz lub cypli były w takich przypadkach dodatkowo profilowane poprzez wy-

⁶⁴ Jagodziński 1997: nr katalogowe 334, 533, 535, 575, 1998: 181.

cinanie w nich dookólnych tarasów-pótek, gdzie umieszczano płoty palisadowe – tzw. „ganki” (np. Kwietniewo, st. 1 i Kwietniewo, st. 2). Od stron bardziej przystępnych budowano potężne wały zaporowe z suchymi fosami. W taki sposób powstawały niewielkie, ale bardzo silnie ufortyfikowane grody strażnicze, pełniące funkcję fortów w systemach obronnych, na granicach poszczególnych lauksów i ziem pruskich. Wały takich grodów co najmniej od XI wieku budowane były w konstrukcji przekładkowej, a niemalże regułą było wznoszenie kamiennych murów jako rdzeni wałów obronnych.

Graniczną i strażniczą funkcję tych obiektów potwierdziła też analiza ich usytuowania w stosunku do szlaków komunikacyjnych. W większości przypadków grody strażnicze lokowano bezpośrednio przy drogach. W niektórych przypadkach drogi te blokowane były dodatkowo wzniesionymi wałami odchodzącymi od grodów (np. Tolkmicko, st. 1, Łęcze, st. 4). Dłuższe, kilkusetmetrowe lub kilkukilometrowe odcinki wałów obronnych, usytuowanych między grodami strażniczymi, zarejestrowano podczas badań powierzchniowych prowadzonych na terenie Wysoczyzny Elbląskiej⁶⁵. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że są one powiązane funkcjonalnie z grodami, na co dodatkowo wskazuje topografia ich położenia i może świadczyć o ich funkcji granicznej/obronnej. Byłby to zatem dodatkowy, uchwytny archeologicznie element zamkniętego systemu obrony terytorialnej Prusów, aczkolwiek odkrycia te wymagają jeszcze szczegółowej weryfikacji.

Największą ilościowo grupę stanowisk archeologicznych zakwalifikowano do młodszego okresu wczesnośredniowiecznego (IX-XIII wiek). Kartograficzne zestawienie tych stanowisk pozwoliło na wskazanie wyraźnych skupisk osadniczych, które uformowały się w tym okresie lub rozwinęły swoje struktury przestrzenne, zarysowane już w starszym okresie wczesnośredniowiecznym. W strefie osadnictwa estyjskiego wyróżniono sześć takich skupisk. Pierwsze z nich obejmuje północne części Wysoczyzny Elbląskiej i Równiny Warmińskiej oraz Wybrzeże Staropruskie nad Zalewem Wiślanym. Jest ono identyfikowane ze znaną z przekazów pisanych ziemią *Lanzania*. Następne bogate skupisko stanowisk rozlokowane było przy północno-wschodnich obrzeżach jeziora Drużno i na terenie dzisiejszego Elbląga (hipotetyczna

ziemia *Drusen*). Inny zwarty zespół osadniczy funkcjonował w tym czasie w dorzeczu Elszki i Wąskiej. Można go identyfikować z wymienioną w źródłach pisanych, pochodzących z początku XIII wieku, ziemią *Passaluc*. Znacznie bardziej zwarte i wyodrębniające się skupisko osadnicze powstało też w tym czasie po wschodniej stronie rzeki Dzierżgoń, gdzie w starszym okresie wczesnośredniowiecznym funkcjonowały tylko 4 osady i cmentarzysko. Zespół ten można łączyć z kolei ze znaną z przekazów pisanych ziemią *Komor*. Być może następne zwarte skupiska osadnicze jakie rysują się po obu stronach rzeki Pasłęki, niedaleko dzisiejszej Ornety, należy wiązać z ziemią *Orneta* (*Wurmedyten*) i ziemią *Pogyzon* (ryc. 14)⁶⁶.

We wszystkich, wydzielonych skupiskach osadniczych zaobserwowano przeważnie peryferyjne położenie grodów, które można tłumaczyć ich strażniczym charakterem. Grody te lokowane były zatem na granicy poszczególnych włości, ziem czy patrząc szerzej – terytoriów plemiennych. Pierwsze grody strażnicze, jak można wnioskować na podstawie dotychczasowych badań, pojawiły się na zachodniej granicy osadnictwa estyjskiego. Prawdopodobnie była to reakcja Estów na zagrożenie ekspansją Słowian, którą możemy datować na okres od końca VIII do IX/X wieku. Utrzymywanie się w późniejszym okresie tej rubieży obronnej może być związane z powstaniem państwa polskiego i prawdopodobnie zbrojnym opanowaniem terenów położonych bezpośrednio na wschód od dolnej Wisły przez pierwszych Piastów.

Na obszarze pogranicza pomorsko-pruskiego występują też znacznie większe obiekty, często z rozbudowanym systemem wałów obronnych i fos, m.in. we wspomnianych już Bogdanach, omówionych powyżej Weklicach, st. 1 i Tolkmicku, a także w Starym Dzierżgoniu (*Alt-Christburg*), gm. *loco* i Rejsytach (*Rossiten*), gm. Rychliki. Analiza konstrukcji obronnych i odkrytej tam ceramiki wskazuje, że w większości przypadków (może z wyjątkiem grodziska w Rejsytach, które należałoby raczej uznać za gród polski) były to niewielkie początkowo pruskie grody strażnicze, które zostały rozbudowane już w okresie ekspansji krzyżackiej, tworząc pierwsze zręby obronne państwa zakonnego.

⁶⁵ Zob. Jagodziński 1997: nr katalogowe 73, 74, 83-86, 154, 176-178, 250, 436.

⁶⁶ Zob.: Łowmiański 1985: Mapa podziału politycznego krajów bałtyckich w epoce plemienną [XIII w.].

Wykaz cytowanej literatury:

Biskup, M. i G. Labuda
1986. *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie.

Boguwołski, R. i D. Poliński
1997. Wczesnośredniowieczne osiedle w Wielkądzu, woj. to-ruńskie (badania w 1995 roku), [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyj-*

- nej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 131-161. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Bojarski, J.
- 1997a. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 163-186. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- 1997b. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Klasztorku, woj. Elbląskie, stanowiska 1 i 4 (badania w 1995 roku), [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 187-217. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Hawskim w latach 1995-1997, [w:] 12 Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23-24 październik 1997 r., *Acta Archaeologica Pomorania* 1: 199-203.
- Brather, S. i M. F. Jagodziński
2012. *Der wikingerzeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso). Geomagnetische, archäopedologische und archäologische Untersuchungen 2004-2008. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 24. Bonn: Habelt.*
- Callmer, J.
1994. Early urbanism in Southern Scandinavia ca. 700-1100 AD. Trading places, central settlements and new model centres in continuity change. *Archeologia Polona* 32: 73-93.
- Chudziak, W.
1996. *Zasiedlenie strefy chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu (VII – XI wiek)*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
1997. Wczesnośredniowieczny szlak komunikacyjny z Kujaw do Prus - studium archeologiczne, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 9-31. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
1999. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-bałtyjskim we wczesnym średniowieczu. Problem przynależności etno-kulturowej Pomezanii w IX-XI wieku, [w:] M. F. Jagodziński (red.) *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 81-98. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Chudziak, W. i D. Poliński
1997. Podstawy datowania wczesnośredniowiecznego szlaku lądowego z Kujaw do Prus, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 83-95. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Chudziak, W., D. Poliński i A. Moszczyński
1997. Schemat analizy opisowej wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, tom 2: W Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 231-243. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Conwentz, H.
1895. Sonderbericht über die in Baumgarth bei Christburg Ausgegrabenen Überreste eines vorgeschichtlichen Segelbootes. *Anlage zum Verwaltungsbericht des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1895*: 49-63.
- Duczko, W.
2000. Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu, [w:] L. Leciejewicz i M. Rębkowski (red.), *Salsa Cholbergiensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, 23-44. Kołobrzeg : Le Petit Café.
- Ebert, M.
1926. *Truso*. Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft 3. Berlin.
1927. Castrum Weklize, Tolkemita, Truso. *Elbinger Jahrbuch* 5/6: 109-117.
- Ehrlich, B.
1932. Elbing, Benkenstein und Meislatein. Ein neuer Beitrag zur Trusoforschung. *Mannus* 24 (1-3): 399-420.
- Engel, C. i W. La Baume.
- 1936/1937. Kulturen und Völker der Frühzeit in Preussenlande. Atlas der Ost- und Westpreussischen Landesgeschichte. Königsberg.
- Englert, A. i A. Trakadas (red.)
2009. *Wulfstan's voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*. Maritime Culture of the North 2. Roskilde: Viking Ship Museum.
- Gaerte, W.
1929. *Urgeschichte Ostpreussens*. Königsberg: Gräfe und Unzer.
- Godłowski, K., i J. Okulicz
1981. Prowincje kulturowe strefy środkowoeuropejskiej w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie wpływów rzymskich, [w:] T. Malinowski (red.) *Problemy kultury wielbarskiej*, 27-64. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
- Haftka, M.
1968. Podzamcze pow. Kwidzyn. *Informator Archeologiczny, Badania 1967*: 252.
- 1971a. Baldram, pow. Kwidzyn. *Informator Archeologiczny, Badania 1970*: 141-142.
- 1971b. Uwagi w sprawie wczesnośredniowiecznego osadnictwa północnej Pomezanii i kwestia lokalizacji Santyry. *Pomorania Antiqua* 4: 455-477.

- 1974a. Stare Miasto, pow. Morąg, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny, Badania 1973*: 219.
- 1974b. Kalwa, pow. Sztum, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny, Badania 1973*: 180-181.
1975. Elbląg we wczesnym średniowieczu i problem lokalizacji Truso. *Pomorania Antiqua* 6: 195-280.
1976. Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku w Bielanych Wielkich koło Elbląga. *Rocznik Elbląski* 7: 113-150.
1980. Węgry gm. Sztum, [w:] *Słownik Starożytności Słowińskich* 6 (2): 394-395.
1987. Mikroregion osadniczy Węgry-Gościszewo-Malbork w świetle kilkunastoletnich obserwacji terenowych, [w:] A. Pawłowski (red.) *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*: 27-42. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
1991. Środowisko naturalne wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego Węgry-Gościszewo-Malbork, [w:] *Archeologia bałtyjska, Materiały z konferencji Olsztyn, 24-25 kwietnia 1988 roku*, 120-135. Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 120.
- Heym, W.
 1930. Castrum Parvum Quidin. *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichts-Vereins* 70: 5-68.
- Hollack, E.
 1908. *Erläuterungen zur Vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen*. Glogau – Berlin: Carl Flemming.
- Jagodziński, M. F.
 1993. Osadnictwo w okresie wczesnodziejowym, [w:] S. Gierszewski i A. Groth (red.), *Historia Elbląga*, t. 1, 17-59. Gdańsk: Marpress.
 1994. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na st. nr 1(23) w Kwietniewie w 1994 roku*. Maszynopis w archiwum Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Elblągu.
 1996. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne okolic Elbląga. Pograniczny charakter stosunków etnicznych, [w:] A. Groth (red.), *750 lat praw miejskich Elbląga*, 11-20. Gdańsk: Marpress.
 1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk*. Adalbertus – Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie, tom 3. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
 1998. Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Komentarz do katalogu stanowisk, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, t. 1. P. Urbańczyk (red.), *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, 159-197. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
 1999. Rejon ujścia Wisły we wczesnym średniowieczu. Struktura zasiedlenia i stosunki etniczne, [w:] M. F. Jagodziński (red.) *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 35-79. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
2008. Zagadnienie obecności Skandynawów w rejonie ujścia Wisły we wczesnym średniowieczu. *Pruthenia* 4: 117-192.
2010. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Kasprzycka, M.
 1999. Wykorzystanie metod geologicznych przy rozwiązywaniu niektórych problemów historycznych, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 23-33. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Kolendo, J.
 1982. Źródła pisane w badaniach nad strefami kulturowymi i etnicznymi Europy środkowej w okresie rzymskim, [w:] T. Malinowski (red.) *Problemy kultury wielbarskiej*, 65-78. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
 1987. Rejon ujścia Wisły w oczach starożytnych, [w:] A. Pawłowski (red.) *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*, 193-206. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- Kostrzewski, J.
 1931. *Zabytki przedhistoryczne Prus Wschodnich*. Poznań: Drukarnia Uniwersytecka.
- Kronika ziemi pruskiej
 2004. *Kronika ziemi pruskiej Piotra z Dusburga*. Przetłumaczył Sławomir Wyszomirski, wstępem i komentarzem opatrzył Jarosław Wenta. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- La Baume, W.
 1920. *Vorgeschichte von Westpreussen in ihren Grundzügen allgemeinverständlich dargestellt*. Danzig: R. Friedlander und Sohn.
 1924. Die Besiedlung des Weichsel-Nogat-Deltas in vor- und frühgeschichtlicher Zeit, [w:] H. Bertram, W. La Baume i O. Kloppe, *Das Weichsel-Nogat-Deltas. Beiträge zur Geschichte seiner landschaftlichen Entwicklung, vorgeschichtlichen Besiedlung und bäuerlichen Haus- und Hofanlage*, 1-216. Danzig. Westpreussischen Geschichtsverein 11.
- Labuda, G.
 1961. *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Źródła objaśniające początki państwa polskiego. Źródła nordyckie, t. I.
 - 1987-1988. *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. I-II. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
 1999. Miejsce pamięci św. Wojciecha w Tenkittach, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 143-147. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Lübke, C.
 2001. *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.-11. Jahrhundert)*. Köln. Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 23.

- Łęga, W.
1929. Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk, cz. I. *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 35, 153-446, tabl. I-LXX.
1930. Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk, cz. II. *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 36, 103-462, tabl. LXX-LXXVIII, mapy I-IV.
- Łosiński, W.
1994. W sprawie genezy osiedli wczesnomiejskich u Słowian nadbałtyckich. *Slavia Antiqua* 35: 102-128.
1997. Rola kontaktów ze Skandynawią w dziejach gospodarczych Słowian nadbałtyckich. *Przegląd Archeologiczny* 45: 73-86.
- Łowmiański, H.
1932. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1-2. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
1935. *Prusy pogańskie*. Toruń: Instytut Bałtycki.
1983. *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
1985. Geografia polityczna Bałtów w dobie plemiennej. *Lituan-Slavica Pasnaniensia. Studia Historica* 1: 7-105.
- Michczyńska, D. J.
1995. *Sprawozdanie nr 43/95 z wykonania oznaczeń wieku metodą C_{14} w Laboratorium C_{14} Instytutu Fizyki Politechniki Śląskiej w Gliwicach*. Maszynopis w archiwum programu Adalbertus w Instytucie Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Mielczarski, S.
1963. Truso. *Rocznik Elbląski* 2: 3-36.
1967. *Misja pruska świętego Wojciecha*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Odoj, R.
1968. Problemy badawcze grodziska Bogdany koło Fromborka. *Komentarze Fromborskie* 2: 87-101.
1970. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na grodzisku Bogdany koło Fromborka prowadzonych w 1970 r. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 4 (110): 659-666.
- Okulicz-Kozaryn, J.
1999. Różne aspekty koncepcji pomeziańskiej misji pruskiej św. Wojciecha, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 135-142. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Okulicz-Kozaryn, J., Ł. Okulicz-Kozaryn
1994. Wyprawa św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze. *Barbaricum* 3: 243-255.
- Okulicz-Kozaryn, Ł.
1999. Misja św. Wojciecha w świetle źródeł archeologicznych, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 129-134. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Ossowski, W.
1999. Dawne znaleziska zabytków szkodliwych z terenów północno-wschodniej Polski, [w:] M. J. Hoffmann i J. Sobieiraj (red.), *Archeologia ziem pruskich. Nieznane zbiory i materiały archiwalne*, 339-357. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Oddział w Olsztynie.
- Pawłowski A. J.
- 1987a. Badania archeologiczne Muzeum Zamkowego w Malborku w latach 1981-1983, [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*, 71-78. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
- 1987b. Zespół grodzisk pruskich w Weklicach, gm. Elbląg w świetle badań w latach 1982-1983, [w:] A. Pawłowski (red.), *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83*, 387-408. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
1991. Z badań wczesnośredniowiecznych grodzisk Pomezanii i Pogezanii, [w:] *Archeologia bałtyjska, Materiały z konferencji Olsztyn, 24-25 kwietnia 1988 roku*, 156-173. *Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie* 120.
- Pollakówna, M.
1958. Zanik ludności pruskiej, [w:] G. Labuda (red.) *Szkice z dziejów Pomorza, 1. Pomorze średniowieczne*, 160-207. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Powierski, J.
- 1965a. Kształtowanie się granicy pomorsko-pruskiej w okresie od XII do pocz. XIV w., cz. 1-2. *Zapiski Historyczne* 30 (2), cz. 1: 7-33, cz. 2: 7-27.
- 1965b. Najstarsze nazwy etniczne z terenu Prus i niektórych obszarów sąsiednich. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2: 161-183.
1966. Św. Wojciech w Polsce i w Prusach. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 4: 559-584.
1970. Prusowie, Prusy, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich* 4: 368-371.
1981. Polska a Prusowie do połowy XIII wieku, [w:] J. Sikorski i S. Szostakowski (red.), *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie. Tom I. Od pradziejów do 1870 roku*, 79-90. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
1990. Czynniki warunkujące rozwój polityczny ludów zachodniobałtyjskich. *Acta Baltico Slavica* 19: 93-143.
1993. Śmierć św. Wojciecha i jej miejsce w świetle starszych źródeł. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 3(201): 75-89.
1996. *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. 1. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.
1999. Źródłoznawcze i merytoryczne aspekty sporu o miejsce śmierci św. Wojciecha, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 149-164. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Prosnak, M.
1963. Zachodniosłowiańska sztuka korabnicza wczesnego średniowiecza. *Materiały Zachodniopomorskie* 9: 241-272.
- Rimbort
1961. *Vita Anskarii: Leben Ansgars*, [w:] W. Trillmich i R. Buchner (red.), *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*, 16-132. Darmstadt. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 11.
- Sadowska-Topór, J.
- 1999a. *Starożytne drogi w dolinie rzeki Dzierżgoń w świetle badań archeologicznych*. Adalbertus. To kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pograni-

- cze polsko-pruskie, (red.) P. Urbańczyk, t. 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- 1999b. „Pomosty” w dolinie Dzierzgoni, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 99-110. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Samsonowicz, H.
1999. Zjazd Gnieźnieński a wizja zjednoczonej Europy, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 165-168. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Smolarek, P.
1969. *Studia nad sztuknictwem Pomorza Gdańskiego X-XIII wieku*. Prace Muzeum Morskiego w Gdańsku, t. 3.
- Stasielów, G.
1998. Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych na grodzisku w Kwietniewie, st. 1 (23), w 1994 roku, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, t. 1. P. Urbańczyk (red.), *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, 199-207. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
1999. Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych na grodziskach w Kwietniewie, st. 1 (23) i 2 (24), w latach 1994 – 1996, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 111-117. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Töppen, M.
1858. *Historisch-comparative Geographie von Preussen*. Gotha: Justus Perthes.
- Urbańczyk, P.
- 1998a. Wprowadzenie, [w:] P. Urbańczyk (red.) *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, t. 1. P. Urbańczyk (red.) *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, 7-9. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- 1998b. Misja pruska św. Wojciecha w świetle wyników programu „Adalbertus”, [w:] P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, t. 1, P. Urbańczyk (red.), *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, 11-18. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
1999. Archeologia o misji św. Wojciecha do Prusów, [w:] M. F. Jagodziński (red.), *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, Elbląg, 18-19 września 1997 roku*, 119-127. Elbląg: Elbląskie Towarzystwo Kulturalne, Muzeum w Elblągu.
- Urbańczyk, P. (red.)
1998. *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*. P. Urbańczyk (red.), *Adalbertus. Tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie*, t. 1. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Vercamer, G.
2011. Terra – Lauks – Motern – Polca/Polka – caymis: Preußische (vorordenszeitliche) Verwaltungseinheiten auf dem Prüfstand. *Preußenland. Jahrbuch für preußische Geschichte*, w druku (wykład wygłoszony 13 października 2011 r. na forum Towarzystwo Naukowe Pruthenia, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski).
- Wenskus, R.
1986. Kleinverbände und Kleinräume bei den Prussen des Samlandes, [w:] R. Wenskus, *Ausgewählte Aufsätze zum frühen und preußischen Mittelalter*, H. Patze (red.), 281-294. Sigmaringen: Thorbecke Verlag.
- Ziemlińska-Odojowa, W.
1975. Młoteczno, pow. Braniewo, stanowisko 3. *Informator Archeologiczny, Badania 1974*: 181-182.
1991. Wstępne wyniki badań na wielokulturowym stanowisku w Młotecznie (gmina Braniewo), [w:] *Archeologia bałtyjska, Materiały z konferencji Olsztyn, 24-25 kwietnia 1988 roku*, 100-119. Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie 120.

Marek Jagodziński

The presentation of the results of archaeological researches of the strongholds at Myślęcín and Kwietniewo, and the stronghold complex at Weklice

Summary

The strongholds discussed in this article: (Myślęcín/*Meislatein*, site 2 (*Burgberg*); Kwietniewo/*Blumenau*, site 1 (*Schanzenberg*); Weklice/*Wöklitz*, site 1 (*Schwedenschanze*); Weklice/*Wöklitz*, site 2 (*Grosse Schlossberg*/Strażnik); and Weklice/*Wöklitz*, site 3 (*Kleine Schlossberg*) are located on the west edge of Prussian settlement. These sites were already known

before World War II, and on some of them excavations excavations were conducted at that time. In the post-war period all of the discussed strongholds were excavated.

Stronghold at Myślęcín, site 2, which chronology was firstly stated for quite broad range of the so-called “Viking-Old Prussian” period (which included also the 9th and the 10th century),

was associated with Truso (Max Ebert concept of 1926). Latest examinations of this site (conducted by Antoni Pawłowski in 1983) precisely specified its dating as the 8th/9th – 10th century. The association of this stronghold with Truso remains an open question – according to Ebert this place was the seat of “Lord of Truso” (*Praefectus Trusonis*).

On the stronghold at Kwietniewo, site 1, broader examinations were conducted in 1994 only, within the *Adalbertus Programme* (Marek F. Jagodziński and Przemysław Urbańczyk). On the basis of pottery found, as well as ¹⁴C radiocarbon dating, the age of revealed strata was estimated as the 8th/9th – 10th/12th century. It was a guarding stronghold, which function is emphasized by its location in the borderland zone and directly at the historical road. The site is associated with „*urbs Cholinum*”, known from the written sources, in which neighborhood St. Adalbert died a martyr’s death. The researches conducted within *Adalbertus Programme* significantly authenticated this concept, defining the scope of Prussian settlement in this region in particular.

The stronghold complex at Weklice was raising much interest already in the 1920s. In 1925 Max Ebert and Bruno Ehrlich conducted quite thorough examinations on the multisegment stronghold (site 1). The excavations conducted in this object by Ebert, and the later examinations by Antoni Pawłowski (1982), allowed to date it to the times from the 2nd half of the 12th century to the 1st half of the 13th century. This stronghold was burnt during the Second Prussian Uprising – undoubtedly a Teutonic or Teutonic-Prussian crew stayed there at that time. One should completely agree with the identification of the stronghold at Weklice, site 1, as *castrum Weklitze*, mentioned by Piotr Dusburg in the *Chronicle of Prussian Land*. The second stronghold (site 2) was recognized to a bigger extent only during the excavations conducted there in 1982-1983 by Antoni Pawłowski. It was the highest located (of the whole complex) and the strongest fortified stronghold of refugee-fortress character. The time of erecting of this stronghold was stated for the 2nd half of the 12th century. Intensive fire layer, recognized particularly in the entrance zone, may prove the decline of this settlement during the Teutonic-Prussian fights, probably in the 1st half of the 13th century. The third stronghold at Weklice (site 3) was excavated by Antoni Pawłowski and Marek F. Jagodziński in 1982, and by Antoni Pawłowski in 1983-1985. The fireplaces discovered in the bailey area, containing among others numerous iron slag clods of “solid-spongy” structure, indicate that they and probably served for iron processing and iron melting in clay pots. This can be proved by slag fragments in the shape of bottom parts of the pots found there. The features discovered in the stronghold should be dated to the pe-

riod between the 2nd half of the 12th century and the 1st half of the 13th century. The stronghold complex at Weklice may be interpreted as a group of three, originally small strongholds, located close to each other, and erected in the same time but with different functions. They may be interpreted as Prussian multisegment *castrum* – stronghold of the ruler’s seat (site 1 – first phase), sentry fortress (site 2), and servicing stronghold (site 3). In the Teutonic times sentry fortress (site 2) and servicing stronghold (site 3) were destroyed or abandoned, whereas the stronghold stated as the ruler’s seat (site 1) was captured by Teutonic Knights and developed, thus creating one of the first elements of Teutonic state defense structure – *castrum*.

In the introduction to this article and in the recapitulation the author mentions two distinct settlement zones developing in Early Medieval times in the area between the Vistula and the Pasłęka rivers. The sites located in the eastern part of this area (on the Elbląg Height, the Warmia Plain, and the Old Prussian Coast) are commonly associated with Aesti/Prussian settlement. The construction of strongholds became more common relatively late – only single strongholds consist layers of the 8th-9th century, and most of them were erected between the 11th and the 13th century. Peripheral location of the strongholds may be explained by their guarding character. These strongholds were established at the borders of particular plots, lands, or looking broader – tribe territories. First guarding strongholds, as we can assume on the basis of the researches so far, appeared on the western border of the Aesti settlement. It was probably the reaction of the Aesti to the Slavs expansion, which can be dated to the period from the end of the 8th century to the 9th/10th century. The persistence of this defense boundary in the later period may be connected with the emerging of Polish state, and probably with military capture of the areas located directly east from the lower Vistula by first Piasts.

Archaeological sites known from the Vistula Marshland and Iława Lake District areas should be associated with Slavic settlement. Some of the strongholds existing there are interpreted as a strategic defense line to protect the areas subject to Prussian invasions. The two phases of erecting of such objects were identified. The first phase, dated to the 8th-10th/11th century, may be associated with peripheral settlement within the tribal stronghold network functioning there; the second one appeared after the stronghold settlement system was destroyed, and may be associated with early Piast state expansion which took place in the 10th/11th century. In case of Slavic strongholds the distinctive feature was their central positioning against “satellite” open settlements – probably connected with strongholds with their production-service type activity.